ПРАВДА

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

ТОМ І. — ВИПУСК І.

за місяць жовтень 1890.

Видає і за редакцію відповідає:

Іван Стронський.

ЗМІСТ:

У ЛЬВОВІ 1889.

З друкарнї товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Оповіщенє

ПРО ГОМЕРОВУ ОДИССЕЮ

на україньско-руській мові.

В місяці червні с. р. стала редакція „Правди“ своїм накладом друкувати „Гомерову Одиссею“ на україньско-руській мові в двох частинах по 10—11 аркушів. Пренумеранти „Правди“, що прислали до 1/13 липця с. р. пренумерату за цілий сей рік, діставатимуть аркушами, з IX. випуском почавши, „Ґомерову Одиссею“ яко безплатний додаток. Інші пренумеранти „Правди“ можуть діставати за доплатою 50 кр. а. в. за одну частину.

Заграничні пренумеранти „Правди“, зволять ще на рекомендовану пересилку кожних двох аркушів доплатити по 30 к.

Непренумеруючі „Правди“ можуть дістати одну частину „Одиссеї“ за 1 ґульд. і 5 кр. с пересилкою (1 ґульд. 15 кр. рекомандовано). Ціна книгарська буде висша.

З сим випуском розсилаємо 5-ий аркуш „Одиссеї“ цілорічним пренумерантам і тим що зложили доплату.

Випуск І. ЖОВТЕНЬ. Том І.

Виходить у Львові що місяця 15/27 д. не менш 5 аркушів.

Редакція, адміністрація і експедиція ул. академічна ч. 8.

ПРАВДА

Ціна за місячник в Австрії на рік злр. 6·— 1/2 року „ 3·— 1/4 „ „ 1·50 на місяць „ ·50 за границею на рік злр. 10·— 1/2 року „ 5·— 1/4 „ „ 2·50

МІСЯЧНИК ПОЛЇТИКИ, НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА.

З редактором в справах місячника можна бачитися що середи і суботи від 6—7 години пополуднї.

1890.

На кожній рукописї автор мусить прописати свою адресу.

Статтї не надруковані зберегаються не дальш як 3 місяцї.

Львів 1 (13) жовтня 1889.

Вже кілька лїт над Галичиною стоїть похмуре полїтичне небо; рідко трапляється, та чи й трапляється такий рік, що б с того неба не линуло дощем ревізій, арештів і судових процесів полїтичної вдачі! Здається, за останнї 8—10 лїт „Іванова хата“ чи то у Львові, чи у Кракові, чи в Долинї — нїколи не пустує!... Отсїм патольоґічним ознакам галицького полїтичного життя, отсїй темній плямі на основі конституцїї найпаче почало таланити від кінця 1888 року! Не проходило нїже єдиного місяця, що б, коли не тут, то там, не вродило якої будь ревізії, опитів, протоколів і т. інч.! Нарештї в червнї вродилися ревізії, арешт, сьлїдство в справі Болеслава Вислоуха і товаришів. Ся справа не вспіла ще дійти до суду*), як ось с полїтичних хмар линуло дощем ревізій і арештів над галицькими і українськими Русинами: приїзжих с Київа гостей Галичина повитала „Івановою хатою!“... Нещо давно судова комісія відбула ревізії в друкарнї Шевченка, Руській Бесїдї, Просьвітї, у редактора „Зорї“, Академічнім Брацтві і у редактора „Правди“, нїчого не найшовши!... За що се, про що, за які вчинки, з якої речи, з якого приводу? сего ми запевне не відаємо і не довідаємось, доки перед лицем Өеміди не перейде ся справа голосно. До того часу ми вважаємо за лїпше помовчати

*) Справу розсуджував суд в останнїх днях вересня і перших жовтня. Про неї див. сучасна хронїка.

і з власними думками і с тими певними фактами, що відаємо про причини сїєї справи, а звертаємо на се увагу наших послів. Львівські арешти та ревізії відгукнулися у Київі!... Сегоднї ми звернемо лишень увагу на оден с приводів київського „погрому“, а про всї останні мусимо теж помовчати до кінця процесу дд. Франка, Павлика і і.

Приводом до київського „погрому“ між інчим, стався донос двох „твердих“ львівських Русинів, що з самого початку серпня їздили на прощу у Київ!... донос, написаний на Русинів і на Поляків!... Оден з доносчиків перекладував на „російську“ мову листи Кіян зі Львова, перехоплені на почтї у Київі..

От коло отсего тілько занадто вже сумного факту мусимо зупинитися!... Кличемо усїх чесних людей, найпаче Русинів галицьких, подумати в купі з нами над отсїєю огидливою болячкою нашого суспільно-морального побиту! Подумайте, люде добрі, яка се страшенна, і яка глибока деморалїзація! Якого треба роспутного розуму і занадто підлого серця, що б пуститися на такі погані подїї, як доноси, та ще в чужу державу і на чужих людей!! Подумайте усї чесні галицькі Русини, згадайте, що ще не пали добре пилом ті доноси „Слова“ і „Пролома“, що були вислані до Київа зі Львова 1885 р., як ось знов те ж саме, тілько що потайнійше і поганійше ще, нї-ж тодї!...

От де причина тієї зневаги, яку часом і чесні галицькі Русини зустрічають і дома у себе і на Українї від своїх і від чужих!... От де причина і тому, що навіть інколи відважуються деякі люде зневажати і патріотизм Русинів і докоряти тим у вічи!... Тяжко, занадто тяжко нам се споминати, так коли-ж серце обливаеться кровію, як згадати, що через одну „паршиву овцу“ ганьблять усїх, і що головна причина тієї ганьби, приводу до неї, гнїздиться -- мусимо се признати — нїде більш, як у нас самих, у нашому суспільно-моральному побитї!... І вже-ж нїхто, як ми самі, Русини, повинні взятися з усїєї сили, що б витяти, с коріннєм знївечити ту причину, ту деморалїзацію, яка родить і годує нам на сором доносчиків!...

Ми вказували вже, що нам бракує виховання морального; вказували, що гоїти сей недуг повинна родина, школа, уся чесна публїка.

Вказуємо, за приводом нової нагоди, на се вдруге. Нїхто більш, як сама публїка повинна першою вийти на роботу знївечення доносчиків. (Нам не треба називати їх! Табор їх такий виразний і невеликий, що їх кожен знає!) Отже нехай кожен честний чоловік відкинеться від того табору, нехай сьміливо скрізь, де

трапиться, виявить прилюдно свою огидливість проти доносчиків і запроданцїв, та виявить не на словах, а на дїлї! „Дурня, каже приказка, і в церкві бють!“ Від підлих доносчиків, запроданців, скажемо ми, треба відвернутися і в церкві, і в господї, і серед вулиці, і скрізь!

Ми вже вказували в однім с попереднїх випусків „Правди“ на те, що по Европі панують такі непевні відносини, що кожної хвилї можна сподїватися війни. Військові маневри, промови військові і приготовлення, які відбувалися в останнїх двох місяцях, ще більше зміцняють се сподїваннє. Нїмецький імператор відбував військові маневри в Саксонїї і Гановері, австрийський цїсарь був на таких маневрах в Галичинї, Чехії і Угорщинї і при сій нагодї перший раз проявилася в запросинах заграничних військових заступників ріжниця, яка може напровадити на деякі здогади. Так іменно на військові маневри в Галичинї і Угорщинї запрошено тілько заступників Нїмеччини та Італїї, і тим зазначено більше стратеґічне значіннє сих маневрів, а заступників інших держав допущено лишень на маловажні маневри в Чехії. Опріч сего, виразно военного значіння, австрийські маневри в Галичинї зазначилися нечуваним досї фактом скритоубийства в Ярославі двох офіцерів невисьлїдженими досї убийцями. Факт сей викликав велике вражіннє, а цїсарь казав собі представити результат сьлїдства. Сьлїдство вже переведене і вказують яко убийців незвісних московських емисарів, хоч знов с півурядового боку були запереченя і причиною убийства вважають приватну пімсту.

За приводом Німеччини і Австро-Угорщини пішли інспекції і приготовлення до військових маневрів і по Італії та Болгарії, де навіть покликано резерви.

При нагодї військових маневрів в Нїмеччинї і Австро-Угорщинї виголошено промови, які звернули на себе увагу цїлої Европи. Німецький цїсарь, вертаючи з Ельзаса, пив у Мінстері на славу вестфальского меча, що, після ёго слів, був і буде усе гострий. За приводом нїмецького імператора, князь баденський при сьвяткованню роковин седанської побіди промовив до офіцерів: „Будьте все готові проти зверхнїх і внутрішнїх ворогів“. Коли-ж нїмецький імператор гостював у саксонського короля, привітав ёго король як молодого ватажка нїмецького народа і впевняв ёго, що за ёго покликом підуть усї с таким ентузіязмом, як се було за часів ёго дїда. Відповідь нїмецького імператора мала також во-

єнний характер і славила лицарство саксонського короля в ту памятну добу, „коли то зломана була ворожа сила“.

Такий-же воєнний відгомін проявився і в промовах австрийських передових людей. На 200-лїтнім ювілею одного австрийського полку нагадав князь Віртемберський, комендант Галичини, (перенесений у Градець, а заступлений кн. Віндішґрецом) у своїй промові про лицарську боротьбу сего полку с Прусаками під Садовою, одначе заявив, що Австрія, зробивши тепер спілку з Нїмеччиною, готова вкупі з нею успішно відперти вимірений проти неї ворожий удар. На останку архикнязь Кароль Людвик, звідавши в горішній Угорщинї прилади товариства Червоного Хреста, сказав, що товариство повинно бути готове віддати державі великі услуги. Вправдї додав архикнязь, що „мир обеспечений бодай на десять лїт“, одначе не пояснив сего обеспечення докладнїще а с приготовлень воєнних, які робляться по цілій Европі, можна догадуватись, що мир не так то дуже забеспечений.

Нещо давно з великим поспіхом стали робити воєнні приготовлення Сербія і Болгарія, стягнули війска на границях своїх, та занепокоїли тим цїлу Европу. Іменно Туреччина перелякалась тими приготовленнями і стала дуже бачно сьлїдити за тим, що робиться в Болгарії, не довіряючи, що би сї приготовлення були вимірені лишень проти Сербії. Порта успокоювала Болгарію, що вона не потребує побоюватись приготовлень воєнних в Сербії і нїякого нападу чужосторонного, яко держава приналежна до Туреччини. Приїзд королевої Наталїї до Білограду може ситуацію полїтичну ще більш заострити.

Задля европейського мира ще небеспечнїйший новий військовий закон у Франції, котрий далеко побільшив силу французької армії в прикладї до нїмецької. Сим вельми затрівожилась Нїмеччина і офіцяльні ґазети нїмецькі почали вельми голосно промовляти за побільшеннєм воєнної сили нїмецької. Задля того має бути скликаний райхстаґ і ухвалити новий закон військовий і кредит задля зміцнення воєнних сил нїмецьких. З усего отже бачимо, що зовсїм не можна бути певним, що сегоднї-завтра мир европейський не буде зрушений. Европа стоїть наче на вульканї, котрий може кождої хвилї вибухнути і потрясти її підвалинами.

Дня 10 н. ст. жовтня збірається сойм галицький. Як уложаться в сїм соймі поодинокі партії, яку вестиме він полїтику національну, фінансову і економічну, про те не хочемо сёгодня ро-

бити нїяких здогадів, а бажаємо звернути бачність наших послів на деякі справи, які належало би підняти в новім соймі. Вже в попереднїм випуску натякнули ми, що нововибрані посли руські повинні би ще перед відчиненнєм сойму з'їхатися разом і заздалегідь порозумітися та уложити собі проґраму, після якої мали би поступати в соймі. Що би акція їх була успішна і могла їм здобути поважне становище і в соймі і в краю, повинні руські посли взяти інїціятиву в питаннях важних для нашого народу і в загалї в питаннях, дотикаючих селянства і міщанства, виступити з новими, зріло обдуманими проєктами, внесеннями і резолюціями, а не обмежатися на хвилеві промови. До того як раз тепер і становище національно-полїтичне Русинів і економічне та фінансове положеннє нашого краю подають добру нагоду.

Сумний стан економічний нашого краю, винищеного вторік в багатёх околицях мишвою, сего року знов загальною непородою і страшними повенями гірських рік, вкладає на новий сойм важку задачу. Край наш, майже виключно рільничий, потребує значних інвестицій, що би господарство рільне могло двигнутися і скріпити силу податкову людности, — потребує і старанної охорони і обеспечення від опустошень елементарних, що би і сей незначний добуток працї нашого рільника не йшов в одній хвилї марне чи то з димом, чи з водою. Сойм повинен оживити і скріпити силу продукцийну нашого рільника і задля меліорациї рільного господарства роздобути потрібні фонди. Належало би отже подумати про комасацію ґрунтів роздроблених і пороскиданих; про упорядкованнє і меліорацію громадських пасовищ і утвореннє таких в громадах, де люде вельми бідкаються, не маючи де своєї худоби попасти; уладженнє відповідне так важної галузи доходу, як молочарство, за приводом таких культурних країв, як Анґлія і Голяндія; про реґуляцію рік і їх допливів та обеспеченнє краю від повени, а в звязі с тим і про засадженнє пустар лїсами і охорону істнуючих ще лїсів; про обеспеченнє загальне від огню і переведеннє будівельних постанов, що би вдовольнити і вимаганням людського здоровля і забеспечити наші оселї від так частих пожеж.

Тут потреба отже подати селянам і маломіщанам дешевий кредит і перевести орґанїзацію рільничих спілок і кас задатково-пожичкових та щадничих пісьля сістеми Райфайзена, як се показалося користним в інших краях коронних, а тодї і банк краєвий став би інституцією хосенною для краю.

Належало би також звернути бачність на фінанси нашого краю, на поправу податкової сістеми і буджету краєвого, що би

можна роздобути потрібні на ріжні інвестиції гроші. Зміни такі залежні вправдї від загальної реформи податкової цїлої монархії, одначе сойм повинен посередно впливати на раду державну в справі реформи податкової і політики фінансової ухвалами і резолюціями, а се для нас іменно тим важнїйше, що в радї державній не маємо відповідних заступників, котрі б там піднесли такі справи. Край і держава повинні тут подати собі руки до енерґічної спільної акції, позаяк наша суспільність не має ще анї сили економічної, анї здібности асоціяцийної, що би могла сама без підмоги подвигнутися. Важною умовою задля економічного подвигнення нашого краю єсть розвиток інтелєктуальний людности; тому повинен сойм звернути бачне око на поле фахового шкільництва, о скілько воно має служити людности селянській і реміснчій. Галичина за мало ще має шкіл рільничих і промислових (особливо східна часть краю тут упосьлїджена); не уладжені ще вони відповідно потребам нашого краю; не маємо зовсїм властивої школи реміснчої а можна би і належало б такі школи позаводити не конче по головних містах краю, але по інших н. пр. в Тернополї, Перемишлї, Станиславі і т. ін.

Економічне подвигненнє нашого краю залежне також від конечної реформи деяких законів, дотикаючих нашого селянства. Наші посли повинні би подумати про се, що би в рамцях закона спадкового, недавно ухваленого в радї державній, внести проєкт закона спадкового, відповідного інтересам дрібних посїлостей селянських, а поміж послами найшли б ся і теоритично і практично здібні правники до зложення такого проєкту. Іменно треба би бачити на окрімні обставини, серед яких находиться наш край і живе наш селянин.

Вельми потужною підоймою добробиту народного єсть непеpéчно купецтво. Сегодня купецтво спочиває в нашім краю переважно в чужих руках, а наш селянин марнує чимало дорогого часу і гроша, бажаючи заспокоїти найконечнїйші потреби життя щоденного. Хоча у нас дещо зроблено на тім полї, хоча „Народні Торговлї“ і крамниці по деяких громадах зробили вже перелом в тім напрямі, однак усе то ще спорадичні пориви, без належної орґанїзації, без відповідних засобів матеріяльних. Уміла орґанїзація сїльских і маломіських крамниць, підпомагана заснованнєм цїлої сїти задаткових і щадничих спілок, могла би подвигнути вельми бистро добробит нашого краю, коли тимчасом економічний поступ мусить довершатися повільно.

Одначе справи економічні і фінансові не можуть бути альфою

і омеґою нашого сойму краєвого. Тілько тодї може край економічно і фінансово розвиватися і двигати, коли всї здорові сили будуть задля тої справи з'єднані; а се тілько тодї можливе, коли буде переведена повна рівноправність обох народностей руської і польскої, коли замість дотеперішних межинародних суперечок, що абсорбують значну часть здорових сил, настане мир. С такими домаганнями повинні руські посли виступити в соймі і предложити свої постуляти або в проєктах відповідних законів краєвих, о скілько се належить до компетенції сойму, або внесень і резолюцій, звернених до центрального уряду. На передоднї важких історичних подїй і можливих перемін полїтичних, повинні і Поляки і центральний уряд порозуміти значіннє руської народности для інтересів Австрії, Славянщини і культурного поступу.

Сї домагання повинні обняти рівноправність руської мови і народности в судах, адмінїстрацийних урядах і школах. Мало що не на кождім шагу мусимо про найменшу річ, почавши від букви, вести процеси скрізь всї інстанції. Суди і адмїністрацийні уряди обсаджені людьми, котрі за 40 лїт боротьби о рівноправність національну не понаучувались хоч би читати та писати руською мовою і буквами. В школах дещо поправилося, але й тут ще багато перепон і в части злої волї, що би тілько не допустити нашу мову до рівноправности, до повного і свобідного її розвитку. На унїверситетї львівськім, котрий повинен би в інтересї державнім Австрії стати осередком аттракцийним і для українсько-руської молодежи, опріч катедри руської мови і лїтератури та одної постійної катедри правничої, не маємо більше катедр, котрі могли б плекати руську мову і науку. Се отже вельми пильна справа, що би уряд центральний тепер подумав про утвореннє катедри руської історії і катедри руского права, а наші посли повиннї в сїй справі внести в соймі резолюції до центрального уряду.

В середнїх школах східної Галичини руська мова на превеликий сором єсть досї тілько надобовязковим предметом! Числове порівнаннє людности польскої і руської вимагає, що би в Чорткові, Коломиї, Станиславові і Тернополї або Бережанах завести нові руські ґімназії. Семінарії учительскі потребують реформи, що би відповідали більше умовам нашого рільничого краю і задля того повинні наші посли внести резолюцію і домагатися ревізії статута орґанїзацийного, перенесеного живцем до наших семінарій з нїмецьких країв коронних. Вправдї в попереднїх каденціях сойму домагалися наші посли, що би наука господарства більше була плекана, одначе на тім справа стала, що по за ухвали анкет, до того

покликаних, досї не вийшла. Досьвід показує, що треба би розширити мужеські семінарії учительскі на чотиролїтні і число їх задля надмірної фреквенції збільшити. А що би вдоволити потребам руського шкільництва народного, повинні би руські посли домагатися, що би в істнуючих семінаріях утраквізм був переведений через всї кляси (досї тілько на II. і III. роцї), а опріч того заведення нових двох семінарій руських в Золочеві і Коломиї (Снятинї або Чорткові).

Так само і рада шкільна краєва повинна бути відповідно інтересам Русинів зорґанїзована. Досї опріч заступника ординаріяту, котрий не дуже піклується справами руськими, як показалось при нагоді обсадження катехитури в руській ґімназії, Русини не мають в радї шкільній відповідної репрезентації.

Пильну увагу повинні наші посли звернути на школи народні. Тут не тілько національні обставини, але й педаґоґічно-дидактичні засади домагаються переведення рівноправності руської мови і народності в школах народних. Вельми багато часу марнується у школах народних на науку мови польскої в таких громадах, де зовсїм нема Поляків, або де ледво кількоро, або кільканайцятеро руських дітей латинського обряду вчащає до школи. По містах східної Галичини не маємо (опріч школи Маркіяна Шашкевича у Львові і руської школи вправ при львівській семинарії учительскій мужеській) анї одної чотирокласової школи з руською мовою викладовою, хоч число людности руської по тих містах наказувало б такі школи позаводити. Та й там, де є руська мова в школї яко викладова заведена, трапляється вельми часто, що або учитель Поляк, або інспектор окружний, прихильник польонїзацийної сістеми, вводить неправно польску мову. А вже-ж нераз домагалися того Русини і ми на се вказували в „Правдї“, що інспекторами окружними шкіл і учителями повинні би власті шкільні іменувати Русинів, або таких учителїв, котрі добре знають руську мову (а не таких, котрі ледво навчилися троха читати і зле писати). Комісії екзаминацийні нераз констатують, що учителї по руських школах або мало, або зовсїм не знають руської мови, а хто-ж має їх на добре напучувати, коли інспектори самі не вміють.

Нераз вже в соймі з руської і с польскої сторони підношено жалї, що школи народні своїм устроєм і пляном науковим не відповідають вимаганням нашого рільничого краю. Навіть власті шкільні мусили н. пр. видїлові мужеські школи позачиняти, позаяк задля їх непрактичности фреквенція їх була за мала і кожним

роком зменшалася. Наші посли повинні би отже домагатися ревізії плянів наукових, перенесених до наших шкіл живцем з нїмецьких країв коронних, і реформи народного шкільництва пісьля сістеми шкіл шведських. А вже-ж і се нечувана і здавало б ся неімовірна річ, що би наші власті шкільні могли видати такий плян науковий для шкіл виділових женськвх, що би руська мова була з него усунена. Неімовірне се, але правдиве, позаяк в тих школах учаться і польскоі, і нїмецької і француської мови, а руської не вчать навіть яко предмету надзвичайного!!

На останку згадаємо, що наші посли повинні памятати і про долю учителїв народних шкіл. Лїт 40 служби, се такий час, який мало котрому учителеві народному доведеться прожити, що би опісьля в супочинку по труднїй працї покористуватись невеличкою платою. Праця народного учителя стає що раз труднїйшою, позаяк число годин пісьля нових плянів значно збільшилося в прикладї до часів давнїйших, а до того ще прибуває і наука доповняюча, за котру належалась би учителеви окрімна плата. Число значне дїтей, котре по народних школах що раз збільшається, з виконуваннєм примусу шкільного, ще більше утрудняє роботу учителя і підкопує єго здоровля. Отже було се зовсїм справедливе домаганнє, поставлене вже давнїйше в соймі, що би лїта служби зменшити з 40 на 35 або 30. Проєкт сей не знайшов потрібної більшости. Посли наші повинні би сей проєкт підняти на ново, а чей найдеться тепер більшість єму прихильна.

Над сими справами повинні би руські посли заздалегідь нарадитись, а навіть с поза свого кружка запросити до наради над спеціяльними питаннями фахових людей, а таким способом могли би відповісти своїй труднїй задачі.

В місяцї жовтню годиться спомянути одного с перших галицько-руських поетів і письменників, Миколу Устияновича (ур. 1811 р. в місточку Миколаєві, Жидачівського пов. в Галичинї, ум. 22 жовтня (3 падолиста) 1885 в Сучаві, на Буковинї). Устиянович виступив спершу окрімно з маленькою елєґією: „Слеза на гробі Михайла Гарасевича“, зложеною в народній мові і сим викликав докори та насьмішки прихильників аристократичного і книжного ладу. Познакомившись опісьля з Маркіяном Шашкевичем, став Устиянович головним стовпом молодого руського письменства і життя національного, плеканого „руською трійцею“. Він був ініціятором з'їзду „руських учених“ в 1848 р. у Львові і в гарній промові вка-

зав „золотобережну Україну“ яко ниву найгарнїйших цьвіток, а народні пісні яко найбогатшу скарбону, яко найздоровійше жерело, з якого треба нашим письменникам черпати.

Черпаючи с того жерела живущої і сцїлющої води, написав Устиянович гарні поезії і повісті (н. пр. Месть Верховинця). Одначе в 60-их роках покинув свої молодечі погляди і ідеали, звернув с простої дороги, витиченої ёго другом Маркіяном Шашкевичем, а вступив на манівцї і силкувався писати „литературнымъ языкомъ“, а в дїйсності с того вийшло „язычіе“. Муза відцуралась Устияновича і він с того часу не видав нї одного твору, що б мав лїтературну стійність. Устиянович став жертвою тої пропаґанди, що не талантові забила памороки і довела до апатії і безплодности. Ся пропаґанда й сёгодня ведеться і вливає в молоді і живі серця отрую на цїлий вік. Проти сеї пропаґанди оден тількі лїк, на котрий ми вже нераз вказували, — національне вихованнє!

КОЗАРСЬКИЙ ЛАНОК.

(С хронїки одного села на Українї).

I.

Над селом Горбанівкою стоїть страшенна спека, — звістно — лїто; варом так і варить, дух займається. Тим то отець Кузьма Гречаний з самого ранку як залїз у клунї на засторонок сьвіжого сїна, так до хати цїлий день і не навідувався. Тай чого ёму до хати, коли і на засторонку він місця не знаходив від духоти та від в'їдливих мух. Мухи крий Боже, як допікали Кузьмі!... сам тому винен; сам приманив їх на засторонок. Через духоту та спеку отець Кузьма не пішов і обідати в хату, казав принести ёму в клуню; а мухи чуткі, як почули дух їстовного, так і вдарилися роєм до клунї...

Поблагословивши повну миску холодцю с таранею, та полумисок вареників з вишнями, отець Кузьма спорожнив глечик холодного кисляку, та закусив динею-дубівкою. Коли б не так було млосно, він би ще дечого перехватив: невроку ёму він не лїнуеться розмовляти з стравами, та їжою, так-же спека така, що до горячої страви, хоч би яка вона смашна була, хоч би й індик праженний з начинкою, не береться рука; рота не роззявиш. Відома

річ, що в спеку не йде їжа на душу; так от і Гречаний хоч і перекусив де-чого, так не тому, що б він їсти хотїв, а на те, що б менш у горлї сохло, що б „печія занїмїла“.

Перекусивши, отець Кузьма не то що б заснув — спати мухи не давали, а так тілько трошечки очима звів.

Починало вечеріти. Гречаний протер очі, позїхнув, потягся і промовив:

— Господи! як я упрів; сорочка — наче хлющ, хоч викрути... коли б за роботою, то б і не жаль, а то лежачи. От спека! Воно то й добре, сїно люде впорають за години; та не пошкодило б, коли б і дощик скропив землю.

Гречаний неправду мовив, кажучи, що він облився потом не від роботи: правда, руки ёго нїчого не робили, за те в голові у ёго йшла невсипуща робота; думка про „Козарський Ланок“ куёвдилася там і не давала Гречаному спокою. Давно та думка туди залїзла, давно звила собі кубло в мозку Гречаного і давно ёму мулить, а сегоднї мов умисне в'їлася, присїкалася і дратує Кузьму так, що нема у ёго сили відкараскатися від неї, просто наче її хто гвіздком туди забив, і мулить вона, так мулить, що аж у піт чоловіка кидає... Мулить так, що Гречаний не втерпів, що б голосно не промовити:

— Та чи вже-ж таки той ланок не буде моїм?! не вже він втече з моїх рук? Нї! я не я буду, коли не придбаю ёго... тодї я не Кузьма, не Гречаний, а просто гнила устїлка з жидівської пантоплї! от що!

З сїм словом Гречаний аж підскочив, наче ёго хто шилом в жижку вколов; він сїв верхи на рубель, спустився з засторонку на тік, обтрусив з себе сїно, крякнув і пішов до господи.

— А хто тут є? — спитав Кузьма, причиняючи двері в пекарню: Горпино?... нема — Лукино Максимівно! жінко! — нема... нї духа; а може хропуть. — Він зазирнув на піч, хоча й тямив, що у таку спеку нїхто не полїзе спочивати на топлену піч. „Нї, і тут нїкого... де-ж вони? хиба чи не на городї, або чи не в садку біля вишень, замісць шпаків працюють.. Ох народ, народ!

Гречаний завернув в кімнатку, зняв с кілочка рушник і пішов до колодїзя. Тут трохи постояв, нїби чекав, що б хто прийшов. Нїхто не йшов. Тодї він подивився навкруги і гукнув:

— Дїду!!

Нїхто не обзивався; дїд не йшов.

— Діду! Кононе! — гукнув Гречаний вдруге, і знов те-ж сьвяте: нї гуку, нї відгуку нема.

— Ну, народ! от народ, так народ! — хоч ти цїлий день гукай; хоч горло перерви гукаючи, — їм байдуже... Не чує б то, а певно отут дебудь у холодку рутиться. Дї—і—ду! Ко—но—не, гукав Гречаний: нема! отсе б то самому воду тягти! Кононе! і де він забрався!... Готов забожитися, що чує, та на умисне не обзивається... заціпило б ёму. Вже!... залив він менї за шкуру лою; коли б не такий дешевий і одного дня не держав би ёго. С—то—о—орож! дїду! Коно-не! — гукнув ще раз Кузьма. — Тривай-же ти! знатимеш ти як не чути! недовірок!... а ну ще раз! І Кузьма, що було сили, гукнув: „Ко—н—н—но—не—е—е!“ Аж Рябко злякався від того гуку і загавкав на очеретї.

— Бач! собака й той почув а він не чує. Ох ти Аред, Аред!.. треба самому.

Гречаний взявся за журавля і витяг повен цебер сьвіжої води, налив трошки в ночви, сполоснув, вивернув, тодї постановив ночви на корито, насипав с цебра води, закасав рукава по самі ліктї і почав вмиватися. Набере повні пригорщі води, та собі на лице і причитує? „Въ имя Отця, и Сина и Святого Духа! ух! яка холодна! гарно осьвіжає!“ та знов вдруге, аж щоки оттопірує — „пфукаючи“, наче хоче нагріти воду. „Серце чисте созижди! — пфу-пфу! яка ж холодна! — во омовенії души моєя — ух-ух!.. наче лїд!“

Трохи втершись, Кузьма повагом ішов до кімнати і йдучи, кінчив втиратися. В хатї росчесався, накинув легенький синїй каптанець, взяв соломяний бриль, цїпок і став проти зеркала, оглядаючи самого себе з усїх боків.

Подивитися було на що! Гречаний — чоловік не старого віку, може чи є й 35 літ, кабанковатий, тїлистий, широкоплечий, русявий; борода — немов лопатою, усї груди ёму покриває. Вид у ёго червоний, круглий, аж вилискуєтьcя, як не репне з жиру; а на шиї хоч обіддє гни! тай увесь він так обрісь тїлом, що аж із шкури преться. Голова у Гречаного нагадувала ті макитри, що наші молодицї становлять в них опару. Здоровє у Гречаного так і сьвітилося, невроку ёму.

— Гм! — промовив він, подивившись на себе: — піду, прохожуся, та на ячмінь подивлюся; може чи не пора женцїв заводити.

Гречаний пішов за греблю, виводячи на пів голосу: „Ой не спав я нічку та одную, та не буду спати ще й другую“...

II.

Сонечко сховалося вже за густими вербами, не видко ёго, тілько косе проміннє ёго золотить воду на ставку. Гречаний зупинився на греблї біля свого водяного млина, перегнувся на мостку через більця і дивлячись на лотоки мовив:

— Бач! я так і знав, що заставка не щільно стоїть! Ех! мірошник, мірошник! ледащо ти! не бережеш ти мого добра! байдуже тобі, що вода й так спала, нїчим скоро молоти, без борошна сядемо. — Ох! скрізь треба своїх очей, свого догляду.

Гречаний притис щільнїйше заставку і рушив „подивитися на ячмінь".

Мовити правду, ёго тягло не до ячменю, а до Козарського Лану, що був суміжний з ёго двома ланами. Ланок той не так то й великий, та ба! через полосицю він робить в землях Гречаного, лежить посеред їх..

От вже й царина. Ще кілько гоней і Гречаний обпершись обома руками на ціпок, стояв перед Козарським Ланком і так пильно дивився на ёго, неначе з роду вперше бачив ёго... Золотовусий ячмінь схилив у низ своє буйне колоссє, немов кланявся та прохав мерщій ёго жати.

Дивиться Гречаний на Ланок, та на ячмінь на ланку й гадає собі:

— Добрий ячмінь, та шкода, що в такого ледачого господаря! Будь інчий господарь — давно б вижав, а Олешко не доведе ёго до пуття; перенївечить, лодарь, лїнтюга... і на що ёму отсей Ланок?! скілько разів я торгував у ёго... затявся: „Не продам! батьківщина сьвята!"... А треба, треба якось умогоричити, а то аж дивитися менї нудно, що він перерізує на двоє мій лан.

— Добрий вечер вам!

Гречаний аж здригнув, почувши сї слова: він був певний, що він тут на самотї й так задивився на Козарський Ланок, що й не примітив, коли підійшов до ёго горбанівський шинкарь, жид Мошко, високий, сухорлявий чоловік, з рідкою рудою, нїби трохи попелястою борідкою.

— Цур тобі! аж злякав мене! — мовив Гречаний — чого ти тут?

— Я чого? — спитався, наче б то не дочув Мошко.

— Еге.

— Гм! чого-ж більш, як не за ділом... гостей жду.

— Яких се? чи не з Бердичова цадика?

— Гм! — всьміхнувся Мошко: — може й цадика, та не нашого і не з Бердичова, а з Дрімайлівки. Сегоднї приїде до нас новий вчитель.

— Як се ти знаєш? сорока на хвостї припесла, чи що?

— Мошко усе знає, Мошко мусить усе знати, — гордовито мовив корчмарь: не буде Мошко усего знати — з голоду опухне... Він учора з Дрімайлівки рушив, от-от небавом приїде...

— Жиди справдї усе відають, — мовив Гречаний з глумом: ну, вже народ з вас!... де й не сїєш — ви й там родитесь!... не жнете, не косите, готове носите... Народ!.. І яке тобі дїло до вчителя? що ти знаєшся з ним?

— На що менї з ним знатися?! досить з ёго й того, що я відаю, що він їде сюди і чекаю на ёго.. Мошко мусить знати, що кватири у ёго тут нема, Мошко мусить тямити, що він приїхавши, захоче їсти, треба ёму десь заночувати, треба самовару, вечеру; хто-ж ёму прислужиться тут? вже-ж нїхто, як не Мошко... Мошко й заробить, с того Мошко й живе, с того й дїтей контентує.

Се все Гречаний і сам добре розумів.

— Ох, ви жиди, жиди! — промовив він: скрізь ви поспієте. Ну, рушай-же своєю стежкою, я тобі не товариш.

— Хиба я вам що? — здивувався Мошко.

— Те що... ну, сам тямиш добре: ти жид — вчитель новий чоловік... для мене неяково, „неблагопристойно“ с тобою прохожуватись без дїла; він подумає, що ти зо мною за панї-брата, не годиться так... з жидом...

— Хиба жид не чоловік?

— Говори!

Гречаний ступнїв зо три відступив і знов задивився на Ланок.

— Ох, який добрячий ячмінь у Олешка! — промовив Мошко сам до себе, але так голосно, що б почув Гречаний.

Гречаний мовчав.

Мошко знов мовив:

— Е-ех! коли б отсей Ланок, та в чиїх добрих руках, що б не в Олешкових...

Гречаний не озивався. Мошко бачив, що ёго дипльоматія не бере, не спокушує Гречаного на розмову. Тодї він повернувся до Гречаного і мовив:

— Сам Бог призначив вам отсей Ланок: гляньте, як ёго обгорнула ваша земля.

Тут вже Гречаний більш не видержав. Мошко зачепив ёго за саме боляче місце, він так і занявся, заіскрився, і промовив:

— Чому-б не воно!...

Мошкові сего тілько й треба було; він добре відав і тямив, як той Ланок мулить Гречаному, і став на тому, щоб подратувати ёго, помститися за те, ще Гречаний одійшов від ёго на бік, кажучи, що ёму з жидом „не благопристойно" бути.

— Сам Бог велить вам придбати, купити в Олешка отсей Ланок, — мовив корчмарь.

Гречаний аж зітхнув від сїх слів і відповів:

— Купи вже ти, а я в тебе...

— Цм, цм! — зацмокав Мошко: чому б я не купив, коли б було за що, коли б у мене було купило... Ого! я б давно..,

— Не продає Олешко! — промовив Гречаний, і в голосї ёго чутно було, що ёму й прикро і шкода.

— Продав би! ще як продав би! я зумів би купити.

Гречаний підійшов до Мошка, а Мошко, нїби не помітивши того, говорив: „Коли б купило!... коли б менї гроші; коли б вони з вашої кишенї хоч подивилися на мене"...

Тут вже Мошко несподїванно вразив Гречаного в інче боляче місце: Гречаний був вельми скупим, видавав з себе чоловіка убогого і сердився, коли хто уважав ёго за людину грошовиту. Він скоса блимнув на жида і промовив до ёго:

— Хиба ти був у мене в кишенї? як ти знаєш, чи є у мене гроші, чи нема?

— Нехай мене Бог милує, що б я лазив по чужих кишенях! я від людей чув, люде знають... Ой, вай-вай! люде знають, ще як знають — що у вас грошей велика сила...

— Брешуть люде! перебив Гречаний: хто рахував? кому я признавався? То у вас, у жидів, тугі кишенї, а в нашого брата де візьметься? с чого? з якої благодаті?... Ми не шахруємо, з неба нам гроші не сиплються... Ми трудовники, а в трудовників що? вітер свище в кишенї, от-що!

— И-ги! коли б той вітер, хоч помилившись, подув у мою кишеню, я б тодї з одного слова умогоричив Олешка; та на отсему ланку такий би заїздний двір с корчмою ушкварив, що ну! тай годї! Ой-вай! цм, цм! Жид аж облизався і глянувши на Гречаного, помітив, що вцїлив як раз туди, куди мітив. Тодї він,

тямлячи Гречаного вдачу, зараз звернув річ на другий бік і став доводити, що Козарський Ланок тілько тим й має вагу, що межа — в межу з Кузьминою землею, а без того — тілько й годен що під заїзд...

— Чому так -- питається Гречаний.

— Що в тому ланку? земля — як попел, тілько слава — що земля; коли б вона була такою чорною як ваша, наче сажа, тоді інча річ, а то... тілько під заїзд. Олешко не дорого б взяв...

Гречаний аж розсердився:

— Не чуєш ти, що кажу я? чи віри не ймеш, — мовив він: нї за що не продає..

— То вам, він вас не долюбляє, а менї б зараз продав.

— Купи, я перекуплю...

— Можна, а що буде Факторового?

— Та ти тілько купи, а за факторовим я не постою, могорич буде...

— Куплю, на те я фактор... тілько.. могорич, любовна річ, а у Мошка дїти є, вони їсти хочуть. Шкода, що я давно не знав, досї б кілька разів можна купити... Я куплю, аби факторове.. Одначе пора на зустріч, он — бачте, курява, то певно вчитель їде... Мошко став рушати.

— Тривай Мошку, ще поспієш, не втече, давай, з'єднаємось. Кажи, що візьмеш? Ну. кажи? як буде?

— Якось воно буде, про се треба поміркувати колись інчим часом.

Гречаному кортїло зараз поєднати Мошка і швидче пустити ёго сновати павутиння, де б заплутався Олешко з своїм Ланком. А Мошко добре тямив, що чим довше подратує Гречаного, тим більшого заробить від ёго Факторового.

— Він, він, треба йти на зустріч, — промовив Мошко і пішов шляхом, а Гречаний став, встромивши очі на Ланок.

III.

Мошко не брехав: того самого дня вніхав з Дремайлівки в Горбанівку вчитель народної школи Ілія Коломиєць. Коломиєць родом попович; сирітство і вбожество не дали ёму довчитися і вийти на попа. Та з ёго вдачею навряд чи й вийшов би дотепний піп, хоч не такий, що б душу свою покладав „за овцы своя", та хоч би такий, що б тямив духове життє своїх парохіян і дбав про ёго більш, нїж про власну кишеню. З духовної семінарії Ко-

ломиєць мусив перейти на земську вчительску семінарію; скінчив її і став вчителювати в селї Дремайлівцї. Шість лїт сидїв він тут, привик до села, до людей; обжився. гадав собі по троху завестись власним ґрунтом, збудувати власну хату, одружитися, коли трапиться до пари, та вже в Дремайлівцї і вік звікувати вчителем. З ним жила і сестра ёго Настя.

Усе було гаразд, аж ось несподївано приїхав саме на Петра і Павла шкільний інспектор і привіз ёму наказ перенестися до Горбанівки.

— За що се ви мене караєте? — питався Коломиєць інспектора.

— Хто вас карає! — відповів інспектор: нї в кого й гадки про се нема. Ми відаємо, що з вас дотепний вчитель і шануючи вас, переносимо в Горбанівку, що б ви там завели лад. Старий дякон нехтував там школу, тілько марне брав гроші. Ми не хотїли ображати старого і мовчали. Тепер він догадався вмерти, так ми до вас і певні, що ви заведете там лад, зробите школу школою.

Коломиєць добре тямив, що інспектор лебезує, що справдї ёго переносять з Дремайлівки за те, що він не подобався інспекторові, одначе змагатися нїкуди було. Прикро, шкода було кидати свою любу школу у Дремайлівцї, школу улаштовану, прилажену як сьлїд; перебіратися до чужого села, заводити там „лад“, спокутувати гріхи старого діякона, та розумів Ілія і те, що хоч не хоч, а перескоч; воля начальства — і годї! Не хочеш перебіратися до Горбанівки, знайдеться натомісць десять охочих, або, мовляв, болото... Не поїхати в Горбанівку, іти проти інспектора, значить, на довгий час сїсти без хлїба; бо вже проти волї інспектора не добудеш вчительства в тому самому повітї. Мусїв Коломиєць зложити на два вози свою злиденну худібчину і рушати в Горбанівку...

Курява, що загледїв Мошко, осїла, і не видко було, щоб хто їхав. Мошко дивувався, одначе згадав, що, не доїздячи до Горбанівки, великі піски; він запевнився, що новий вчитель з'їхав на піски, їде повагом, тим то й куряви нема. Він тихенько пішов далї на зустріч.

Справдї Коломийцеві вози з'їхали на піски. Пісок був великий, трохи не по саму маточину; конї потомилися і ледві-ледві переступали з ноги на ногу.

— Н-н-ью! ньо, голубята! ньо! ще трошки, не багато вже, от-от доїдемо, спочинете, гомонїв погонич, йдучи біля переднёго воза і хвиськаючи по конях конопляною пугою: „Ну, тай пісчуга!

і на що вона! кому вона потрібна!... Ну, ну, ну! коненята!... За того виберемося з отсего пекла.

А коні наче й не чують, наче не до їх річ. Погонич знов хвиснув пугою і вже сердячись, мовив:

— Та ну те-ж бо, нуте! везїть! гаспиди! Но!... Хомяк!... но!... Падло!

Пуга простяглася вздовж Хомякової спини, але від того не прибавилося у Хомяка сили, він тілько махнув хвостом і прогнав в'їдливих мух.

— Бач Евхиме! — озвався погонич до свого товариша, що йшов, похнюпившись мовчки біля заднёго воза: на моє вийшло, раяв їхати об'їздкою, досї б давно приїхали; сказано — хто кругу не боїться, той дальше становиться... Не послухали мене...

— За те голови і вязи цїлі, — відповів погонич Евхим:

— Но, но! діяволи, гаспиди! наче три днї не їли! Но-ж, кажу вам!... — Погонич з усїєї сили оперезав оглобельного коня пугою і несамовито гукнув: — Тпрру! Конї стали наче вкопані.

— А бодай би тебе рвало день і ніч тай не переставало, — квилив погонич. Бач! тут і так вечер на дворі, а її розносило рватися, наче б їй не було другого часу. Тпрру! здохлятина! якого ти біса не встоїш... як везти, так не підженеш тебе, а треба стояти, тодї не встоїш.

— Що там тобі Бог дав? — спитався Коломиєць у погонича.

— Який там Бог!... хиба б Бог пішов на таке! є там у Бога час рвати у подорожних людей супонї, наче Ёму другого дїла нема... Гляньте! супоня на троє! От клята! що б було довезти до села, та там і рватися, а то звязуй тепер! А бодай тебе на віки звязало...

— Сьвяте дїло до дишля, там супоня не порветься, — мовив Евхим.

— Говори-ж!... і який ёго враг вигадав отсї дуги! ти її стягуєш, напручуєшся, а вона тобі — лусь! і звязуй її гаспидську душу. І чом би не видумати дротяної, або інчої якої супонї такої, що б звікувала, а не порвалася.

— Еге! — мовив Евхим — може коли й видумають; он я бачив дротяну линву...

— Линву! линву не штука, нехай супоню видумають.

— Ну, лагодьте, та їдьте — мовив Коломиєць, — а я піду попереду. Ходїм, Насте.

Брат з сестрою пішли понад шляхом і небавом, перейшовши

піски, зустріли Мошка. Мошко зняв свій капелюх, вклонився по самий пояс і промовив до Коломийця:

— С приїздом поздоровляю — до нас вчителем?

— Еге! — відповів Ілія — а вам що?

— Менї? нїчого; я с приїздом поздоровляю. Я тутешнїй фактор, заїздний двір держу. Може чого треба буде; ви чоловік новий, нїкого тут не знаєте, вам услуги треба... кватиру треба.

— Кватиру? а вже-ж... Кватира вчителя в школї... де вона у вас?

— Школа?! гай-гай! школа своїть у нас без вікон, дїтвора повибивала... Там така школа, що просто тьфу! доброго слова вона не варта.

— А як-же вчительска кватира? — питався Коломиєць, дивуючись.

— Кватира — така кватира, що й війти в неї гидко... там діякон птичник був завів, гусей державав.

— Погано, — промовив Ілія: — чуєш, Насте, що він каже про нашу кватиру?

— Чую, та ще чи правда то? самим треба побачити, тодї...

— Ай вай! — перебив Настю Мошко: не ймете менї віри... що там бачити!... Ну, звістно, можна полагодити, причепурити, тодї інча річ, та на те-ж треба і людей і часу... тепер які люде? саме жнива.. А доки полагодять? не сидїти-ж вам проти неба, треба якогось захистку, а у мене кімнатка просто — антик, хоч якому великому панові не встид...

— Знаю я ваші „антики“ — відповіла Настя: блохи, та блощицї... хоч греби.

— У мене сего не водиться, я сам чистюк, і жінка моя чистючка... от і побожуся...

— Справдї нема блощиць? — допитувалася Настя.

— Не без того, що б нї одної; одна, нехай дві може де й завалялися, а що б більше — єй Богу нема. Вже, панї, чи панночко і самі тямите, що в болотї не без дїдька, в хатї не без блощиць.

Тим часом вози догнали Коломийцїв. Брат і сестра сїли на воза. Мошко й собі сплигнув на віз і промовив, сїдаючи на передку:

— Я с краєчку.

Вони рушили; Мошкові довгі ноги звісилися з воза і телюпалися, наче причеплені до полудрабка. Мошко на те не вважав.

*

— У мене і самовар і булки, і молоко незбіране, і юшка с курятиною... — гомонїв він їдучи.

Вкінції греблї догнали отця Кузьму: він пильно с під лоба глянув на Ілію, а ще пильнїйше на Настю.

— Се наш сьвященик, — мовив жид до Коломийця.

Ілія зняв бриль і вклонився Гречаному, піп ледві кивнув головою...

IV.

Шкільний будинок у Горбанівцї був справдї, як мовив жид, „пфу!“ Се була стара, низенька будівля на дві половинї; в однїй була школа, та не було тут нїчого прилаштованого для школи: троє звичайних маленьких вікон, тих вікон, що тілько в лїтку не плачуть, вельми мало давали сьвіту; велика вариста піч займала трохи не третину хати; помосту в хатї нема; земляна долівка походила на шлях з великими вибоями. По стїнах від стелї до низу видно було патёки, в хатї несло цьвілью. Чотирі шибки у вікнах були вибиті, дїрки позатикані дрантєм. В другій половинї, де була призначена кватира вчителеві, — було ще гірша! С хати смердїло так, що Ілія мусив швидче зачинити туди двері і спитався у того хлопця, що послав Мошко провести вчителя до школи:

— Хто тут жив?

— Нїхто не жив — відповів хлопець — сюди діякон пускав Мошку держати гусей та телят..

— Як-же се так?

— Мошко перепродує дробиною і телятами, накупить по селах курей, гусей, качок і возить спродувати до міста. Дома у ёго нема такого зручного захисту, так він і впросився у діякона; діякон і пустив ёго. Чому не пустити, хоч би й на мене; все одно, хата пустує, а жид за те давав ёму щось горілки.

Настя нехотя згадала свою чепурненьку, як віночок, кватиру в Дремайлівцї і зітхнула, на очах у неї блиснула слезина. Ілія понуро вийшов на двір.

— Гаразд, що ще хоч на дворі тепло, якось перебудемо, доки причепурять, треба тілько прохати, що б не гаялись, швидче... До старшини треба мовив Ілія.

— Вони тепер саме у волості, — озвався хлопець — коли що — я проведу вас туди, волость недалечко.

— Спасибі, хлопче! я й сам потраплю, на тобі на бублики, та йди до господи: Коломиєць дав хлопцеві мідного пятака, а сам пішов до волості.

Як тілько Ілія війшов у волость, на зустріч ёму встав із за столу пузатий, голомозкий чоловік, обсмикав поли своєї жупанини і пильнував перенятися видом якоїсь значної урядової особи. То був волостний старшина, Тимохвій Передерій. Ілія повів ёму, хто він такий.

— Чув, чув, що ви приїхали, — мовив на те Передерій... От воно й добре, що приїхали, ми сподівалися вас... Просимо сїдати.

Ілія сїв і мовив:

— Школа трохи теє, не так як сьлїд... треба де що полагодити...

— Може що й треба, не без того... Я, признатися вам, давно не був на тому кутку села, не доводилося і не відаю, що там такого треба лагодити ..

Ілія росповів, чого бракує школї.

— Еге, — мовив на те Передерій — так воно виходить, що там і доволї дечого треба, от як! гм!... звістно, що треба, то треба, тілько, хто ёго зна, коли ёго і як? тепер горячий час, жнива; усї люде на полї, хиба — як дасть Бог обробитися... як ви про се гадаєте, Елисей Савич? — обернувся старшина до писаря, що сидїв за другим столом і писав щось так шпарко і так жваво, що гусине перо на всю хату рипіло.

— Га? що кажете? — обізвався писарь, нїби він нїчого не чув с того, про що розмовляли Коломиєць і Передерій.

Ілія глянув на писаря; Елисей Савич зігнувся, зморщив своє пикате лице, надаючи ёму такого виду, наче він бажав, що б у ту годину не було у ёго жадного виду.

— Я кажу про школу — мовив старшина: — от пан вчитель кажуть, що треба швидче лагодити школу, шибок нема, теча є, ще чогось нема... Так якої ви про се думки, Елисей Савич?

— Що-ж! шибки повставляє шкляр, як приїде з міста, — ледві процїдив скрізь зуби писарь, не відводячи очей з свого писання: шибки вставимо, та тілько не зараз; бо вже-ж не посилати до міста за шклярем, сам приїде, тодї.

— Що так, то так! — мовив Передерій.

Ілія почав змагатися, що з розбитими вікнами і серед лїта не можна жити, і знов прохав швидче хоч трохи причепурити школу.

— Зробимо, зробимо, усе справимо, от тілько нехай трохи люде оброблятьея; стане вольнїйше, то ми зараз; бабів зженемо — вони вам за оден день усе приберуть; а тепер — будьте ласкаві повременїть, — благав писарь.

— А вже-ж повременїть, — озвався луною за писарем старшина — повременїть, а за нами дїло не стане.

— Та коли б ви на день, чи на два хоч одну бабу приставили, то б вона причепурила поки що, я б і заплатив їй. Сам бачу, що час робочий, так-же-ж і в школї таке... коли б ви самі зайшли, та глянули, що там дїється... гірш нїж у хлїві...

— Отсе таки, нехай Бог милує, що б у школї гірш нїж у хлїві! як се можна!... і що-ж там такого дїється? хата, як хата; звістно, не по панськи, та небіщик-же діякон кілько лїт правив школою, а не нарікав, — мовив Передерій, гордовито міряючи поглядом Ілію.

— Діякон там не жив, то ёму і байдуже було; — він там пускав Мошкову дробину... — змагався Ілія — тим то й тепер так смердить, що й носа поткнути не можна.

— Коли дробина була, то вже-ж без того не можна... Ви двері та вікна поросчиняйте, то воно вітром і перейде, — радив Передерій; — і ніс згодя привикне, то так с першого разу воно вдарило, особливо хто не привик, а ми люде призвичаєні, то нам і байдуже!

— Коли б ви зайшли подивилися...

— Коли там менї заходити, у мене нема зайвого часу, тай чого я там не бачив? Нехай, як доведеться чого бути на тому кутку, то може й зайду, як не забуду, а тепер не до того. Вибачте... Он до завтра знов сподїваємося начальства, треба що б о т у т усе було до ладу, а школа ваша нїгде не дїнеться. На все свій час...

Ілія запевнився, що нема по що більш бити язиком і пішов.

Тодї Передерій мовив до писаря:

— Воно й справдї, Елисей Савич! наче трохи не доладу наша школа; треба б трохи причепурити. Як ваша думка про се?

— Треба, я не проти, та на все свій час. Люде аж рвуться з шкури на полї, а ёму заманулося в сю пору школу мазати. Школа не втече, а жито, як перестоїть, що тодї? вдруге лїта не буде... Нехай підожде...

— Чи нехай, то й нехай, аби за се від земцїв чого не було... як ви про се?

— А що там буде? нехай жалїється... Хиба земцї не тямлять, що у нас крепаків нема, с поля людей не зганяти.

— Що правда — то правда! Ще коли б сказати для якого важного дїла, або для начальства, то й зігнав би, а то для школи, для вчителя! ге! не великий пан! Підожде!...

V.

В неділю вранці отець Кузьма, вернувшись с церкви, сидїв над чаєм. На другому кінцї столу проти ёго сидів Передерій. На столї опріч чаю стояла пузата куховка з горілкою, біля неї дві повних здоровенних чарки; на одній тарільцї лежав нарізаний хлїб, на другій сало шматочками і зелені сьвіжі гурки.

— Торкай Климе — мати підкине — мовив Кузьма, ковтнувши с чарки і вказуючи старшинї на другу.

— Може лїпше буде пісьля чаю — відповів Передерій, більше смаку.

— По доброму звичаю не завадить і до чаю.. Ось ну! торкай за попом.

Передерій взяв лївшою чарку, побіжно перехрестився і мовив:

— Царство небесне, вічний покій усїм помершим, дїдам і батькам і всїм хрещеним, а нам посилай Боже віку та здоровля! Будьмо живі! З сїм словом обняв губами чарку, перекинув її і одним духом проковтнув горілку; скривився, втерся полою і мовив:

— Добряча! і гірка, і пече, і по серцю йде; так і чуєш як йде!

— Животкова! — відповів Гречаний — по рецепту одного лїкаря настояна на різних лікарственних зїллях і квітках.

— Се зараз знати, тілько до губ притулиш, то й чуєш, що лїкарственна.

— Тепер лїтня пора, спека, недовго застудити живіт; часом холодної води не в міру напєшся — от і лихо; попсуєш у животї, а от із отсїєї кринички — говорив отець Кузьма, вказуючи на куховку, — як проковтнеш чарку другу, то й полагодиш, нагрієш у шлунку.. Звістно, там наче в печі — без дров страва не звариться... Еге... Так і **новий** був сегоднї в церкві?...

— Був; на крилосї біля мене стояв, славно сьпіває; голос добрий у ёго; так реве, хоч лопатою горни — мовив Передерій.

— Що й казати! славно горою виводить, а низом як возьме, так аж гуде. От коли б нам с таким голосом дякона, як би то гарно на молебнях він виводив: „благоденственное и мирное житіе!“ От, Кузьма взяв горою і обірвався. — Еге! шкода, нема в мене голосу, а колись був гарний тенор; я в архієрейському хорі сьпівав. Еге... Дак би с таким голосом — а с таким басом як би то дякон!... усе б брав в гору, вгору, та як ревонув би: „М—н—о—га—я літа!“ аж шибки б у церкві задрижали! Люблю я басів... ох, як

люблю!... Пють вони здорово; йдучи до церкви, пів кварти нахилки витягне, ну за те-ж і сьпівають! Гречаний допив чарку і попробував знов вивести басом „Рцем вси от всея души“ і знов обірвався.

— Нї, шкода — мовив він, перекашлявшись — не бере... Еге... в церкві був, а до мене, щось не йде..

— Прийде ще.

— Повинен би вже! Як же так — не ввічливо — та й те треба б памятувати, що школа під моїм доглядом, хоч вона і земським коштом, а у мене єсть наказ с консисторії, що б я потай Бога назирав і на школу і на вчителя, що б пильнував, аби того духу, духу, що б нї, нї... Отець Кузьма посварився пучкою, наче той „дух“ стояв у його перед очима і, дивлячись суворо на Передерія, казав далї:

— Духу, чуєш ти! — духу...

— Еге-ж! а в нас як на те покійний діякон завів в школї великий дух.

— Що кажеш? — спитався Кузьма полохливо — діякон дух завів? чи справдї? як се можна?

— А вже-ж завїв! Нехай вже Бог з його взище, коли се гріх... не сам він заводив його...

Отець Кузьма насторочив вуха і впився очима в Передерія...

— Ну, ну? — мовив він.

— Не сам, кажу, заводив, а пустив в школу жидівську дробину, а вона й завела той дух; звістно — птаство, ба того вже не можна хоч де... Новий вчитель — як вчув той дух, трохи не зблевав.

— Ха, ха, ха! — зареготався отець Кузьма — тай налякав-же був ти мене. Я слухаю, слухаю: як-же се так, що я не догледів за діяконом? аж бачу, ти не тямиш, який то дух...

— Смердячий, звістно, не який більш.

— Я не про той дух.. ха, ха, ха! — реготався піп, взявшись в боки.

— Не про той! — протягом мовив Передерій, — а я гадав, що про той, тай собі якось неяково; думка: коли у вас с консісторії наказ є...

Отець Кузьма взявся просьвіщати старшину, про який „дух“ йде річ.

— Еге, так воно от що — промовив старшина, вислухавши попову річ — а я думав собі що інче.. Коли так, то се, звістно, непотрібна річ; до чого вона, і на що нам той дух? цур йому, цур. І звідкіль він береться, той дух?

— Таке вже попущення Боже, за гріхи людські. Та мабуть і розвелося ёго скрізь багацько, бо вже-ж то не даром шарять ёго і урядники, і становні і жандарми. От і ісправник прибігав і менї і шинкарю наказував — пильно вартувати...

— Доки що у нас Бог милував.

— Доки що! — переговорив отець Кузьма — доки що! а хто нас запевнить, що завтра він і в нас не прокинеться? а може вже й прокинувся та ми не спостерегли.

— Нї, нї! вже коли б був, то хто, хто, а жид Мошко спостеріг би.

Отець Кузьма налив по чарцї, — похитав головою і мовив:

— У жида — жидівська віра, може й спостеріг та мовчить.. А хто то з новим вчителем? жінка? — спитав він у Передерія.

— А хто з ним є? я собі й байдуже, чи є хто з ним, чи нема.

Отець Кузьма докірливо похитав головою і мовив:

— От бач — як то ви пильнуєте свої обовязки! а кому-же се знати? хто в нас на селї начальство? Га!... То то! я й не старшина, а більш вашого відаю!... Як-же... привіз... привіз кралю... Мошко каже: сестра.

— Вже коли Мошко каже — мовив Передерій — то так воно і є; Мошко все знає, на те він жид.

— А я тобі поражу, що в таких справах не сьлїд на Мошка покладатися, — докторальне напучував старшину отець Кузьма· „Мошко каже!“ гм! а що, коли покажеться, що то „сестра“ з Остра? хто тодї відвітить перед начальством: чи Мошко, чи Передерій? Еге!.. Ти старшина, ти і повинен спитатися; нехай він тобі вид*) покаже: чи там прописано, що вона ёму сестра?... тепер такі „сестри“ розвелися, що!... Отець Кузьма не договорив, а замісць того заплющив очі і плюнув.

— Що-ж! се не довго — відповів старшина, я спитаю вид, а не то — нехай писарь, він дотепнїйше... та коли що, то ми зараз і теє... начальству на ёго напишемо.!.

— А вже-ж! треба вартувати. От я знов про той дух... Ось випиймо! Будьмо здорові!... Кажеш, духу того у нас не чутно?

— Не чутно!

— Ой чи так! вам воно, звістно, виднїйше, на те ви начальство, а на мою думку... Отой Олешко.

— А що таке Олешко?

---

*) вид — паспорт.

— Він чоловік з духом, та ще з яким!

Отець Кузьма аж носом покрутив і нехотя згадав собі про Олешків Козарський Ланок.

— Олешко б то? — дивуючусь промовив Передерій.

— А вже-ж!

-- Та він справдї наче теє...

— Я не брехатиму... гріх!...

— Я й сам помітив, що Олешко чоловік не гнучкий — відповів старшина.

— То то-ж!

— Що й казати... з духом людина ..

— То й треба б провітрити.

— Не гріх би було.

— Не то що „не гріх", а прямо треба приборкати... Що він проти громади діє? чисто нехтує її; та й про вас...

— Про мене? — спитався старшина.

— Ще як! таке несе.

— Що-ж він, вражий син, про мене?

— Гм! що? таке, що й гидко й сором... коли б у мене не сан мій, я б сказав.

— Байдуже, байдуже! не соромтесь, пан-отче! Бог простить, кажіть... коли він що про мене таке, — так я ёму зараз теє... утру носа.

Горілка і цїкавість підбурювали і дратували Передерія.

— Не тямлю, як і казати! — відповів Гречаний, — я досї мовчав, не моє дїло було; а тепер, коли мене начальство напірає нишпорити дух... я проти начальства не потаю... гріх не на менї ...

— Та що він таке про мене? може про те... — Передерій лукаво моргнув оком, всьміхнувся і спитався: — може, що до Марусї вчащаю? так ёму за те зась! Передерій тупнув ногою.

— То б ще нїчого... а то, бачте... ви-ж у нас начальство...

— А вже-ж нїхто! — гордовито відповів підпилий старшина.

— Значить — хто против вас, хто не кориться, не слухає вас, той йде проти начальства, значить ёго обуяв дух своєвольства...

— Ба! — перебив старшина — тепер розумію! розумію! тривай-же! Нуте? може ще що про мене?

Отець Кузьма нахилився до Передерієвого вуха і росповів ёму щось нишком.

— Так отаке він! Цитьте-ж! се вже іменно сущий дух! я-ж

з ёго той дух викурю, вижену... Знатиме він, як про мене таке верзти!... Я ёго... Передерій заскреготів зубами...

В ту саму хвилину відчинилися двері і в сьвітлицю війшов Коломиєць.

Отець Кузьма кинувся до него на зустріч, не знав, як привітати, де посадити.

— Чайку з нами? — потчував він Ілію.

— Дякую! зараз тілько напився.

— Так по чарочці?

— Дякую, я не питуха, не вживаю; зроду й не коштував.

— Як-же се так, — озвався Передерій — який вже з вас і вчитель буде...

— Сестриця ваша здоровенька? — спитався отець Кузьма, що б натякнути Ілії, що й Настя повинна була прийти з ним.

— Дякую! впоравшись трохи, вона зайде до вас, що б вклонитися і спізнатися з вами і с пані-маткою.

— Раді будемо... раді вельми.... як-же вам наша Горбанівка?

Ілія зараз звів річ на школу.

— Не турбуйтесь про те, — озвався Передерій — полагодимо, так не буде, тілько повременїть.

Отець Кузьма вступився за Колимийця і став дорікати старшинї за те, що так неохайно в школї.

— Приберемо. От сегоднї під вечер збереться громада, так я й теє... Коли б не такий робочий час! та вже-ж, якось воно буде. На тім тижднї в середу сьвято — Прокопія — здається; люде в нас в сей день на себе нїчого не роблять, що б довша вовна на вівцях росла; так коли не гріх на школу, то й нехай.. Чи не гріх? — спитався Передерій у попа.

Піп пошився в дипломата і мовив:

— Не дай Боже пожежи, то й на Великдень не гріх гасити.

— І в мене така сама думка — сказав Передерій.

— А як що, то й повременїти можна — промовив Гречаний, помітивши, що Передерій навпак зрозумів ёго дипломатію.

— Дуже вельми загижена хата — промовив Ілія.

— Діякон щось на те не нарікав — відповів ёму Гречаний.

— Те-ж і я їм казав — додав Передерій.

— Та вже благословіть, — нехай в середу хоч трохи переберуть, — благав Коломиєць, дивлячись то на попа, то на посоловілого старшину.

— Як ви на се? — спитався у попа старшина.

— Про мене...

— А не гріх буде?

Отець Кузьма здвигнув плечима і відповів:

— Каяття здіймає гріх... Я не бороню, хоч би й міг... Та вже вважаю... Он, здається, ваша сестриця йде? — мовив Гречаний до Коломийця.

Справдї в двері йшла Настя.

Огець Кузьма вийшов до неї на зустріч аж в сїни.

VI.

Того самого часу з Мошком в ёго корчмі розмовляв козак Наум Олешко. Се був чоловік на вид не старого віку, лїт може під сорок; бравий ще козарлюга, високого зросту, чорнявий, чорновусий, жилявий і кремезний. Вдовець він, колись чоловік заміжний; з жінкою жив в одну душу, та не довго: родила ёму Олена дочку Марусю, тай Богові душу віддала. Наум почав нудитися, потроху запивати. Дочка зросла — така огрядна, та вродлива; не довго дївувала, пobралася з міщанином Притикою. Наумові не подобався Притика, та він не змагався: — Нехай йде, думав він, не менї з ним жити; я до міста зроду віку не переберуся. Він спродав усї свої землї, які були опріч отого Козарського Ланка: усї гроші дав дочцї на віно; собі лишив хату з городом, та й перебував самотою. Сам того Ланка Наум не пахав, люде брали в ёго с половини, а в хату пустив жити до себе свого приятеля Василя Гуркала з жінкою. Грошей з них нї за хату, нї за город не брав, ще й з Ланка віддавав їм половину скіпщини; за те вони ёго годували і доглядали, коли траплялося було вернеться до господи від шкляного бога не в доброму здорові. Траплялося се ряди в годи; Наум не був пяницею, а як доведеться в доброму товаристві, то таки любив поцїлуватися с чаркою. Не без того, що було й переборщить, та се нїкому не шкодило, бо Наум був вдачи тихої, рахманної, а вже — правдивої — то й не сказати; за правду нї проти кого не змовчить: чи піп, чи урядник, чи старшина, чи хоч би хто там, Наум в зуби не дивиться; на догад буряків не буде, а що гадає, те й мовляє; що на душі, те в ёго й на язицї. Особливе допікав він багатирям Горбанївським; та ще було, коли під чаркою, так як почне прикладувати, як скаже, та прикаже, так аж пучки знати. За те-ж багатирі і „начальство“ — недолюблювали ёго, ворогували з ним. Та на се він не звертав уваги: „Що

вони менї! каже, було, він: моя душа не їла чоснику, то й не смердїтиме!" Чеплявся Наум тілько до таких речей в громадї які чеплялися чого громадського; а про себе він байдужний був! А коли що й траплялося самому у кого для себе прохати, він наче не вмів слова промовити, наче уста в ёго зашиті, такий неговірний він тодї, та соромливий, наче дївчина перед старостами. Аби ж річ знялася про що громадське, або чиє такого чоловіка, що треба було вступитися, — де тодї в Наума й слова бралися! та ще які слова! гострі, колючі, добірні, сипле їми немов з рукава, і нїхто ёго не переговорить! і вже коли кого захоче — роздратує, допче так, що чоловік і не стямиться!

Так ото Мошко запевнившись, яка у Гречаного оскома на Олешків Ланок, і напосївся могоричити Наума.

— І на що тобі Науме! той Ланок? — говорив жид.

— А тобі на що? хіба сажі там побудуєш, та свиней на сало годуватимеш?

Мошко скривився і мовив:

— Менї... менї що інче, я там заїздний двір заведу.

— Брешеш, по очам бачу, що брешеш. Для кого там заїздний двір? коли б ще тут йшов який великий шлях, а то чисто, наче злодїйська доріжка.

— О! о! буде колись і шлях!

— Се вже ти скажи свому рабинові, а не менї, мене не проведеш. Побаришувати сверблять у тебе руки, хіба я не тямлю.

— Кому, опріч мене́, треба твій Ланок! — зневажно мовив жид.

— Кому?... Ох жиде, жиде! наче ти й не тямиш кому? наче не Кузьма тебе підставив! Наче не відаєш, як Гречаний зориться на той Ланок! Олешко вийняв з рота люльку і цвіркнув скрізь зуби так, що слина долетїла аж до порога від столу.

— Добрі б гроші дав — говорив жид.

— Годї! сказано — не продам! доки живий не продам.

— Чому?

— Тому, що не хочу!

— Чому не хочу?

— Тому, що не хочу й годї, і відчепись; пристав наче кліщ до ялицї.. той Ланок мене до смерти догодує.

— А як помреш? ну? за пазуху з собою не візьмеш... А я б... я б... ой, ой і догодував би тебе і поховав, та ще як!... цм! цм! Мошко зацмокав і облизався.

— Тю-тю! скажений! коли б ти не жид був, я б тобі ска-

зав: перехрестись та лягай спати! чи ти при собі? де се видано, де се чувано, що б жиди ховали христіян? що се в нас своїх попів не стало, чи що? Може коли й не стане, так хиба тодї, як наші кістки в землї потрухнуть... Бач! невіра що вигадав: він мене поховає! не діждав би ти про се й думати.

— Ну, ну, Науме! ти не сердься; ти роскинь головою; а голова у тебе не аби-яка, золота, коли б у мене така голова!

— То б рабином був? — перебив Олешко.

— Що рабином! Слухай, Науме, кому піде на спадщину твій Ланок? хиба тому?...

Мошко не договорив кому; Олешко й без того догадався, на кого натякне жид і відповів:

— Тому я ось що дам! Олешко скрутив дулю. — Нехай він подавиться тим, що я дав за дочкою! Громадї покину, на школу запишу, от — кому.

— Пхе! велика вам користь с тієї школи! як с цапа вовни...

— Про те вже я знаю; а що б продав, доки живий, свій предківський Ланок, нї во вік!

Довго ще Мошко частував Наума, довго влещував ёго, та нїчого не здобувся; Наум як затявся, с чого почав, на тому й скінчив: „не продам! та ще що б у Гречаного рук! хоч ти мене золотом обсип по саму шию, сего не зроблю...

У Мошка, одначе надїя умогоричити Олешка не зникла: „Не тепер, то в четвер“, — думав він, — а коли Олешко вийшов с корчми, Мошко промовив у сьлїд ёго:

— Ведмідь дужчий, та і ёму в губу циган каблучку вправляє.

VII.

Біля волості зібралася громада. Старійші громадяне сиділи — хто на рундуцї, хто по призьбах; молодші поприсїдали, на чім стояли. На рундук ввійшов Передерій.

— Перше дїло — мовив він і повів очима по громадї; погляд ёго упав на Олешка і очі заіскрилися зеленими іскрами, наче в ночі у сїроманця.

— Еге, громадо! першим дїлом ота школа; як з нею будемо?

— Так як і було досї — відповів чийсь голос з громади.

— Коли б то так — мовив далї Передерій. Так-же новий вчитель каже, треба полагодити... знов-же і начальство часом що б не грімало.. діякон не до ладу зробив, що дух завів там... Та як

на вашу думку: чи тепер, чи нехай ще?... Як ти, дїду Охріме? — спитався старшина у низенького сивобородого дїда, що стояв оплїч ёго.

— Ат! про мене байдуже — відповів дїд — менї треба дбати та лагодити не школу, а домовину; на той сьвіт — я й неписьменним втраплю, а ви собі як знаєте.

— Еге! а ти, Семене, як? — спитався Передерій у другого дїда.

— Я за людьми...

— А люде-ж як?

— Ми так, — що се самі вигадки! де в біса видано, що б у жнива возитися коло тієї школи! Дощ за шию не йде, можна повременить — обізвалося кілька голосів.

— Коли б отим временїнєм, не навреминили ми собі якого лиха — промовив Корнїй Сластён — повременить не штука, а що, як прибіжить яке начальство, та зараз до школи?... А що се, скаже, у вас таке: чи школа, чи свинушник? А вчитель додасть ще, я, скаже, благав і старшину і громаду... Еге! на кому тодї окошиться, як не на старшинї?

— А вже на менї, — мовив Передерій — твоя, Корнїю, річ до дїла, і моя така думка, не рука временити; а виходить би то воно ось як: оце б то на середу зігнать людей, тай нехай полагодять коло тієї нахаби...

— Так не добре буде — відповів Корнїй.

— А вже-ж так не до ладу! — говорив ще хтось.

Слестён смикнув за полу Охріма.

Охрім кашлянув і мовив:

— Який вже там лад буде! — гуртова робота там не годиться; се не те, що толокою в клунї тік місити, тай там треба ладу і приладу, а то сказано, школа...

— Так що, що школа — перебив Охріма Семен — хіба вже наші баби не дотепні зашпаровати, та вибілити; от і все...

— Нї, не все, — мовив Слестён — треба, що б у вікна вітер не віяв, що б стеля не плакала, що б криша не сьвітилася, та ще що може... треба роздивитися; раз робить треба, а не десять. Хіба не к Петру, а к Різдву йде; треба, що б дїти не дубіли і тому, хто вчитиме, що б за шию не текло, та шпари в руки не заходили.

— А вже-ж так! — озвався десь з заду Олешків голос.

Звірем блиснули Передерієві очі на той голос.

— А вже-ж — говорив Сластён — треба добре роздивитися, що воно там і чого бракує? Тодї, може хто оден пійметься на

всю роботу, а громадська робота незручна, сама тілько переводня часу буде. По моєму отак: роздивімось спершу, а вже як зведемо рахунки, полагодивши, тодї й роскинемо на громаду, скілько впаде: чи на двір, чи на душу, стілько й заплатимо.

— Так се б то виходить, Корнїє! ти на підряд гнеш? — спитався Передерій — і моя така думка. А як ви, Елисей Савич, про се? — спитався старшина у писаря.

— Як громада; нехай вона радиться, її діло, вона й платитиме... по моєму і с підряду річ не лиха.

— Нї вже с підрядом геть-те! — озвався Олешко: знаємо ми добре підряди! тямимо, що тим підрядчиком нїхто стане, як Сластён, або Мошко!... вони нам навергають на громаду такого підряду, що опісьля мулко нам буде. Не треба підряду, самі полагодимо.

— Не треба, не треба! — загомонїло кілько голосів коло Олешка.

— Цитьте! — гримнув Охрім — дайте старійшим слово сказати; по моєму — сьвяте дїло підряд; оддав гроші і квіт, с підряду; нехай Корнїй бере...

— С підряду — гукнули голоси біля Охріма і Сластёна.

— Не треба, не треба! — перегукували їх з другого кінця.

— С підряду!!

— Не треба!

— С підряду!!

— Не треба!!

Серед отакого голосу виразно було можна спостерегати, що старійшого віку і заміжнїйші люде гукають „с підряду" і тягнуть руку за Сластёном: він-же й орудував підрядами на цїлу волость. Люде молодші, найпаче голота, стояли за Олешка. Сам Наум змагався не стілько проти підряду, скілько проти Сластёна: він добре тямив, в яку цїну Сластён вжене підряд.

Сей Сластён був с панських ще крепаків, колись був у панів за гуменного; як завелося земство, він туди й примазався, спершу за якогось приказчика, далї став брати підряди, лагодити греблї, мости, перевози. Ёму поталанило, він розжився і тепер коверзує — як сам знає. В громадї він нїколи різко не виступає, більш того, що нишком, тишком верховодить; жив він в добрій згодї з старшиною, с писарем, с попом; має власних підручників, а вони вже за ним, як за батьком! В церкві він раз-у-раз; жадної служби не пропустить; сёгоднї подасть на часточку „о здравіи", завтра „за упокой", по завтрому молебень найме; тричі на рік водосьвяте

у себе в господї справить. До одного образа в церкві лампадку купить, до другого — привіски, перед третїм Ластёнів ставник. Отак пісьля кожного доброго зиску с підряду Сластён не забуває Божого дому і надїлить ёго коли не хунтом оливи, то квартою церковного вина. За те Корнїя усї знають, хоч не всї шанують; але таких не багацько: Олешко, та ще там кілько чоловіка з молодших. Голота, звістно, як і скрізь голота, — не любить Сластёна; підлизою та здирником величає, звичайно не прилюдно, а де в закутку, нищечком. Прилюдно в громадї — на се не відважиться і сам Олешко. Що тут дивуватися — хиба між нами, людьми осьвіченими, інтелїґентними, не те-ж сьвяте? Хиба є у нас такі відважні, що б злодїя і шпігуна цуралися скрізь, гидовали їми, не давали руки? Ого! більшість за вічи ганить а в вічи лебезує і їсть у злодїя накрадений хлїб-сіль... Компроміс, та погані умови з власним сумінням що дня більш а більш, як той вовчий лишай, роз'їдає нашу моральність.

Ото-ж і горбанівські громадяне, рік чи два роки назад тому, були нїби сьміливійшими проти Сластёна, а отсе як той та другий покоштували на власній шкурі, або кишенї — Сластёнової сили, так щось осїлися, вгамувалися. Молодші може й не помякшали, не зробилися приязнїйшими до Сластёна, вони тілько притихли, їх приборкало, а в души вони ще гірш лютують.

Отець Кузьма запевняє повітове начальство, що горбанівська молода громада стала чогось жорсткою, черствою „до всїх людей". Я й сам помітив, що по українських селах, с того часу як розвелися урядники та „кулаки", люде стають не щирими, не сердечними і менш прихильними до чужого безталання, до чужої біди. Менї здається, буцїм-би то разом с „кулачеством" почало ширитися по наших селах „философське" правило „кожен сам для себе"; або „не постерігся не зумів обминути лиха, сам вскочив в пригоду, сам і вилазь з неї, а моя хата с краю". Та годї про се...

Так ото за ту школу і счепився Олешко з Сластёном. Наум аж охрип, доводячи, що підрядом не сьлїд лагодити школу. А Передерій аж пінився, перебиваючи Наума і не даючи ёму говорити.

— Та годї вам гаркатися, ось прикуси ти Науме свого язика, а ви, люде добрі, не вважайте на ёго, та послухайте моєї поради, — мовив нарештї дїд Охрім: нехай старшина с писарем, та чоловіка два тямущих обдивляться ту гаспидську школу, зведуть рахубу, що вона коштуватиме, тай кажуть Сластёнові полагодити.

— І моя така сама думка! — промовив старшина — як ви, громадо?

— А вже-ж так, так! дїд Охрім добре радить! нехай по ёго, годї нам язики клепати, — загудїли громадяне.

-- Нї, так не можна! — гукнув з усїєї сили якийсь босий чоловік в латаній свитинї.

— Ти чого тут ореш! — грімнув на ёго Передерій — се тобі не в шинку і глухих між нами нема... Ще й воно лїзе з своїми латками... Чого ти?

— Того, чого й ви — огризнулася латана свитина.

— Цить, кажу! Латаний! — грімнув Передерій.

— Латане, та не хапане, а зароблене, замозолёване — вставив своє слово Олешко.

— Що ти кажеш, Олешко?

— Те що чуєте.

— Ану ще раз скажи!

— І скажу, коли треба буде...

— Се ти до мене „хапане" рівняєш?... щó я хапав?

— А хиба я знаю. . я собі до людей, а не до вас... а то виходить таке, наче ви зі Састёна, як за себе...

— Мовчи! бодай тобі заціпило...

— А хто менї закаже?!

— Я! — грімнув Передерій, тупочучи ногами.

— Овва!

— Не оввакай, а цить! не то, я тобі засупоню пащу.

— Овва! отсе який страшний, наче попова квочка на припонї!

Де-хто з громадян так і покотився з реготу, а Передерій так і занявся, немов хто на негоприском сипнув.

— Так се ти мене, сякий-такий сину! до попової квочки прирівняв! — гукнув старшина на Олешка, сикаючись до ёго с кулаками.

— Гетьте! — мовив Наум, подаючись назад — чого лїзете? запінився, наче шум на буряках, аж трясеться.

— Бодай під тобою земля стряслася Ареде!... та я тебе, знаєш як! — похвалявся старшина -- ти бунтуєш! ти проти начальства!! я с тебе викурю той собачий дух!! я тебе широким шляхом запроторю геть за Москву...

— Короткі руки! — спокійно відповів Олешко: — ви б то й раднїйші, та бачте, коли б на кропиву не мороз, то вона б і зімою людей пекла.

— Се правда, — загомонїв хтось з боку — коли б жабі хвіст, вона б усю траву витолочила.

Знов почувся регіт; старшина ще більш лютував і гукнув з усїєї сили:

— Цить, голото!!

— Плюньте на них; та нумо кінчати дїло, — радив Охрім.

— Нї, так не можна! — вихрився Передерій: я сего не подарую Олешкові! я ёму покажу: чи можна царське начальство до квочки рівнати.

— От росприськався, наче сукно мочить! — промовив спокійно Наум.

Новий регіт.

Вмішався писарь, спитавши громаду:

— Кажіть: як з школою буде?

— Вже-ж нїяк, як так.

— Іменно так.

— Еге-ж так!

— Се б то як?

— Та так-же, як казали.

— А як казали?

— Хиба не чув?

Після такої розмови громадян, Передерій промовив до писаря:

— Так і запиши, така, значить, прирада громадська, от і все.

— Значить за Сластёном? — спитався писарь.

— За Сластёном! — ревіла громада, покриваючи кілько голосів тих громадян, що не годилися на таку прираду. Олешко насунув на очи шапку і повагом пішов геть.

VIII.

У вечері в Сластёновій господї пили могорич Передерій, писарь, дїди Охрім і Семен, та ще чоловіка зо три Сластёнових підручників-громадян.

— Ну, тай не вживчива-ж людина отой Олешко — мовив Сластён, докірливо хитаючи головою.

— Запекла вдача, нїкому не вважає — відповів Передерій.

— Сама пиха! несеться — „ось я — не я“, а розбереш, то й вийде попове теля — вставив Семен.

— Баламут; начальства не шанує — мовив Сластён.

— От в сему то вся сила! і де він набрався такого поганого духу? — питався старшина.

Дїд Охрім на те:

— Він з батька такий.

А дїд Семен:

— І мати у ёго така була; було, як гляне на тебе!... крий Боже! ти їй слово, а вона тобі сотню. Постав проти неї сїм терлиць — усїх перебє! Вже язиката людина була! нехай їй там легко лежати.

— Я ще й дїда ёго зазнаю — мовив далї Охрім: так і він, — нехай вже царствує, на всї чотирі був кований; і вмірав а ногою дригав.

— Не диво-ж, що й Наум з зубами родився...

— І кому тілько він не залив за шкуру сала! От і сёгоднї, як при всїй громадї образив Тимохвія Кипріяновича! піддратовував Сластён.

— Я ёму сего не подарую...

— Не можна і не сьлїд; дивлячись на ёго і другі будуть неслухняні... Баский він, треба спинити, та мабуть не нам ёго гамувати! — промовив Сластён, лукаво дивлячись на писаря.

— Чому не нам? — озвався писарь — наче ми не люде, не громада, або Олешко велика цяця! аби воля громади, — зараз приговор і гайда широким шляхом на Сібір...

— Шкода! швидкий ти вельми! — мовив дїд Охрім — Сібір далеко, на се громада не пристане.

— Вміючи взятися — так пристане; підмогоричити, відро — друге Божої слези, от і пристане.

— Я готов четверо відер постановити, аби ёго спекатися — мовив Сластён.

— І моя така думка, — озвався Передерій — вже він давно у мене в печінках сидить, та я людина добра, усе терпів, все переносив, а тепер бачу — нї, годї! Гляньте й сёгоднї — прирівняв мене до квочки.

— Як ёго й переносити таке! тут хоч би і камяне серце, то не видержить, а то ваше... на мене б — то б я ёго в мотлох! дратовав Сластён.

— Утру я ёму носа! — Передерій перехрестився і мовив — побий мене отсей сьвятий хрест, коли я ёго не запроторю у хурдигу, саму Сібір, на саме дно! Можна, кажеш ти? — спитався він у писаря.

— Аби воля громади, та ще коли б і отець Кузьма шепнув у містї.

— Шепне! отець Кузьма шепне! — запевняв Састëн. — А громадї, що ëму в зуби дивитися! на що громадї такі непокірливі, такі баламути?!

— Цитьте-ж! — озвався Передерій — я ëму! я ëму!...

Довго ще в господї Састëна кружала чарка и пащикували про Наума Олешка. (Конець буде).

L' Idée Russe par Vladimir Soloviev.

Paris, 1888 *).

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Се писаннє не має метою, подати подробицї про теперішнє становище Росії, наче б то краю Заходові не відомого і забутого.

Не згадуючи вже про численні переклади, які засвоїли Европі первовзори нашого письменства знамениті письменники, іменно французькі, зазнаємили суспільність европейську з Росією може лїпше, як би се повелося Росіянам. Між іншими наведу п. Анатоля Leroy-Beaulieu, котрий в знаменитім творі „Держава Царів“ подав картину вельми вірну і основну та добре описав наше становище суспільне, полїтичне і релїгійне — і маркґрафа de Vogüe, котрий в цїлій серії цїнних писань про письменство российське обробляв свій предмет не тілько яко знавець, але й щирий прихильник.

Завдяки тим письменникам і деяким іншим, повинна европейська осьвічена суспільність добре знати Росію і ріжні форми її биту. Одначе та знаємість обставин российських лишає на боцї питаннє іншого рода, затемнене пересудами, а навіть в Росії розвязуване майже насьмішливо. Одні вважали се питаннє байдужним, інші знов небеспечним, а в дійсности має воно велику вагу для кожного Росіянина, а поза Росією не може бути байдужне нї для одного поважного чоловіка; маю тут на думцї питаннє: бути, чи не бути Росії в історії всесьвітній?

*) Під таким заголовком „Ідея Российська“ появилася брошура звісного молодого вченого Володимира Соловєва, в котрій автор проявляє зовсїм оріґінальні погляди на „Державу Царів“. Що би познакомити читачів „Правди“ з сею інтересною брошурою, подаємо її перекладом. — Ред.

Коли бачимо сю державу великанську, як вона виступає раз-пораз від двох віків з більшим або меншим блеском на сьвітовій видівнї; коли бачимо Росію, як вона приймає цівілїзацію европейську в багатёх точках підрядних, а відкидає її завзято в багатёх важнїйших, — зберегаючи свою окрімність, хоч звичайно чисто неґативну, одначе доволї потужну; коли глядимо на сю велику подію історичну, насуваєть ся нам мимохіть питаннє, яка то думка скриваєть ся в тім або проявляє, який прінціп духовий оживляє се велитне тїло, яке слово нове сей нарід вимовить людскості, що бажає він вдїяти в історії сьвіта?

Що би се питаннє розвязати, не звертаємося до теперішнєї опінії прилюдної, позаяк вона могла б нас звести завтра. Глядїтимемо відповіді в відвічних правдах релїґії, позаяк ідея кожного народу не єсть тим, що він про себе думає в часї, але тим, що Бог про єго думає у вічності.

Ідея Росийська.

I.

Приймаючи єдність дійсну людського роду — а треба її приняти, коли вона єсть правдою релїґійною, попертою фільософією раціональною і ствердженою строгою наукою, — приймаючи сю дійсну єдність, мусимо вважати людскість наче одну велику істоту збірну або суспільний орґанїзм, котрого живучими частинами являють ся ріжні народи.

С того погляду видно, що жаден нарід не може жити сам в собі, про себе і задля себе, але що життє кожного з них єсть тілько участію в загальному життю людскості. Функція орґанїчна, яку нарід повинен сповнити в сїм життю загальнім, се єго ідея, єго місія народна, споконвіку постановлені і зазначені замислом Божим.

Одначе, коли се правда, що людскість — се єдиний великий орґанїзм, то треба тямити, що се не єсть орґанїзм чисто фізичний, але що частини та елєменти, з яких він складаєть ся, народи як і люде, се істоти моральні, що функція окрімна, яку він покликаний сповнити в життю загальнім, ідея, яка означає єго бит в замислї Божім, не є їм накинені нїколи як конечвість матеріяльна, але тілько як повинність моральна. Замисл Божий, конечно потрібний для речи, єсть тілько повинностію, яку мають сповнити

або відкинути сотворіння, обдаровані душею розумною і вільною. Одначе, о скілько се річ ясна, що повинність якусь можна сповнити або ні, можна сповнити добре або зле, можна приняти або відкинути, то з другого боку годї допустити, що би та свобода могла зміняти плян провидїння, або відняти вплив праву моральному. Діяльність Бога в ладї моральнім не може бути менше потужна, як дїяльність єго в ладї фізичнім. Треба отже признати, що в ладї моральнім єсть також конечність, тілько вона є посередня і условна. Покликаннє або напрям властивий, які зазначує замисл Божий кожній істоті, поодинокому чоловікові, чи народові, і обявляєть ся сумлїню сеї істоти як її конечна повиність, становить і рішає в кождім случаю і без виїмки про життє і долю сеї моральної істоти, але становить і рішає про них двояким робом: робить ся правилом життя, коли повинність буває сповнена, засудом смерті, коли не є сповнена. Істота моральна, особиста чи збірна, не може нїколи виломатися с під мислі Божої, котра єсть причиною її биту, але залежить від неї самої, що би її несла в своєму серцю і призначенню, яко первісток благословення і життя або яко проклятство і зарід смерті.

Те, що тут промовлено, повинно бути відомо не тілько кожному християнинові, але й кожному монотеісту. Справдї годї перечити сї думки, коли проявляють ся загальним способом, одначе проти приложення їх до питання національного зараз відзивають ся голоси. Загальник переміняєть ся тодї в містичну мрію, а аксіома стає фантазією субєктивною. „Хто збагнув замисл Божий про який нарід, хто може говорити людям про повинности народу?“ Зміцнити свою силу, підмагати свій народний інтерес, от що люде можуть робити і повинність патріоти міститься в сїм підмаганню краю свого і в службі єго народній полїтицї, не накидуючи єму своїх власних субєктивних поглядів; а що би пізнати справдешнї користі якогось народу і єго дїйсну місію історичну, має бути тілько оден спосіб певний, се б то, спитати самого народу, що про се думає, збагнути опінію прилюдну. Одначе в сїм судї, на погляд так розумнім, єсть щось невластивого.

Сей спосіб емпіричний досьлїджування правди єсть абсолютно неможливий там, де опінїя прилюдна подїлена, а се буває майже всюди. Яка-ж буде прилюдна опінїя Франції, чи опінїя католиків, чи вільно-мулярів? А коли я Росіянин, то якій-же опінії пожертвую свої власні погляди, чи опінії Росії офіціяльної, що накидаєть ся теперішнїй Росії, чи сїй, яку визнає кілька мілїонів наших старовірцїв, справдешнїх репрезентантів давної тради-

ції Росії, давних часів, для котрої наша церква, наша держава теперішня — се царство антихриста. Або чи маю питати нїгілїстів, тих, що може репрезентують будущину Россії?

II.

Не потребую дальше виводити сї трудности; історія підперає мій погляд доказом, кожному відомим. Коли є яка правда, здобута для фільософії історії, то отся: що покликаннє рішуче народу жидівського, єго справдешнє право биту суть найтїснїйше звязані з ідеєю месіянїзму, се б то з ідеєю христіянства, одначе не видно, що би опінія прилюдна, народне почуттє жидів, були дуже прихильні христіянїзму. Не думаю докоряти тут сему таємничому народові і одинокому в своїм роді, котрий все-ж таки єсть народом Христа і Матері Божої. Сей нарід жиє ще, і слова нового завіта обіцюють єму повне відродженнє: „Весь Ізраель буде спасений" (XI. 26). А хоч трудно було б менї довести, але дбаю про те, що би виповісти се переконаннє, що затвердїлість жидів не єсть одинокою причиною їх ворогування проти христіянїзму. В Росії нїколи не простали між жидами засад христіянських; чи-ж можемо від них вимагати більше духа христіянського, як єго самі маємо? Я бажав тільки нагадати сей далекосяглий факт історичний, що призначеннєм жидів (виразно даним, об'явленим) було, видати на сьвіт христіянїзм, а що нарід сей сповнив сю місію наче б то проти своєї власної волї, і що намагаєть ся в значній більшості відкинути сю ідею Божу, яку носив у своїм надрі і призначенню і яка була справдешнёю підвалиною єго биту. Не можна отже казати, що опінія народу єсть все непохибна і що нарід не може не спізнати або відкинути своє справдешнє покликаннє.

Одначе може факт історичний, який подаю, назве хто пересудом релїгійним і фаталїстичний узол, який бачимо між народом ізраельским а христіянством вважатиме тільки поглядом особистим? Але я можу навести довід дуже простий, котрий викаже характер справдешнїй, дїйстне знамя згаданого факту.

Коли возьмемо до рук нашу христіянську біблїю, збір книг, котрий починаєть ся ґенезою, а кінчить ся апокалїпсою і коли їм приглянемося, без усякого погляду релїгійного, як простому памятнику історичному і лїтературному, то мусимо признити, що се є твір справдї комплєтний і гармонїйний: сотвореннє неба і землї, упадок людскости в першім Адамі в початку, відродженнє людскости в другім Адамі або Христї, в осередку, а на останку апотеоза

апокаліптична сотворення нового неба і нової землї, на котрій панує справедливість, об'явленнє сьвіта переображеного і прославленого, новий Єрусалим, сходячий з неба, оселя, де Бог проживає з людьми. (Апокал. XXI.) Конець твору вяжеться тут с початком, сотворіннє сьвіта і історія людскости пояснені і потверджені об'явленнєм сьвіта духовного, котре єсть з'єднаннєм досконалим людскости з Богом. Твір дійшов до мети, круг єсть замкнений і навіть з естетичного становища можна бути вдоволеним. Гляньмо тепер, як кінчиться біблїя Євреїв. Остання книга сеї біблії — се Dibré-ha-iamim, лїтописї, і ось яке заключеннє останнёго роздїлу: „Кореш, король перський, промовляє: „Усї королївства землї, дані менї Ягвою, Богом неба. І наказав менї, що би я ёму поставив дім в Єрусалимі, в Юдеї. Хто з вас єсть тут з народу Ёго? Нехай Ягва Бог ёго буде з ним і нехай відійде!" Проміж заключеннєм сим, а заключеннєм біблїї християньскої, проміж словами прославленого Христа: „Я альфа і омеґа, почин і конець; даю пити тим, що прагнуть с криниці живої води дармо; хто побідив, насьлїдує все і буду Богом ёго а він буде сином моїм"; проміж сими словами а словами короля перського, проміж сим домом, що має ставитися в Єрусалимі юдейськім, а оселею Бога з людьми в новім Єрусалимі, що сходить з неба — єсть контраст справдї різкий.

С погляду жидів, котрі відкидають конець загальний своєї народної історії, об'явленої в новім завітї, треба припустити, що сотвореннє неба і землї, покликаннє патріярхів, місія Мойсея, чудеса ексоду, об'явленнє на Сінаї, дїї та псальми Давида, премудрість Саламона, натхненнє пророків, усї ті чудеса і цїла ся слава сьвіта дійшли до своєї мети, коли король поганський видав манїфест, наказуючий горстцї жидів поставити нову сьвятиню в Єрусалимі, сьвятиню, котрої убожество прирівнане до давної величности, слёзи витискало старцям Юдеї, котру дальше росширив і украсив Ідумеєць Герод, на те тілько, що би її на останку зруйнували жовнїри Тита. Отже се не особистий пересуд християнина, се памятник мислї народної самих Євреїв, котрий очевидно показує, що поза християнїзмом твір історичний Ізраеля змарнїв, отже може статися, що нарід не відповість свому покликанню.

III.

Не відступив я від мого предмету, згадуючи про біблїю жидівську; бо єсть щось в сїй біблїї урваного без дальшого продов-

ження в сїм почині величнім а закінченню нужденнім, що нагадує менї долю Росії, — коли на долю Росії глядїтимем не з становища виметно національного, яке переважає у нас сёгодня і скупляє в мовчаливім порозумінню Каяфів і Іродів нашої бюрократії з зеліотами воївного панславізму.

Справдї, подумаймо про сї пророчі проміння великої будущини, що присьвічували починам нашої історії, згадаймо акт благородної і розумної абдикації народної, який перед тисяч лїтами сотворив державу російську (автор за приводом асіміляторів московських ідентифікує Росію з Україною-Русю — Ред.), коли наші предки, бачивши неспроможність елементів власних до заведення ладу суспільного, завізвали з власної волї і спільної наради, чужих князів скандинавських, переказуючи їм сї памятні слова: „Наша земля велика і урожайна, але нема в нїй ладу, ходїть і княжіть над нами.“ Пісьля заведення ладу таким незвичайним способом, не менше дивне було заведеннє християнства, велична постать сьв. Володимира, ревного і фанатичного слуги болванів, котрий спізнавши несилу поганства і внутрішню потребу правдивої віри, надумувався довго і нараджував, поки її приняв, але ставши раз християнином, бажав ним бути справдї, і не тілько творив дїла милосердя, піклуючися хорими і вбогими, але більше перенявся духом евангельским, як епископи грецькі, що ёго охрестили; епископи ледви по богатёх лїтах спонукали сёго князя, спершу так кровожадного, завести смертну кару на проступників та убийців. „Боюся гріха!“ мовив він до своїх отцїв духовних. Опісьля, коли по сїм „яснім солнишку“ (так у билинах названо нашого першого християнського володаря), що осьвітило почини нашої історії, настали віки темноти і замішання; коли по довгім лихолїттю нарід в сїх зимних північно-східних лїсах, недоступних навіть для післанцїв голови церкви, озьвірений неволею, відгороджений від усякої цівілїзації, засуджений на тяжку роботу на яловій землї, попав у стан дикий, злучений з народною непросьвітною і нерозумною пихою і коли, забувши справдешнє християнство сьв. Володимира, московська побожність загрязла в марних диспутах про подробиці обрядові; коли тисячі людей провадили на костер за те, що вельми піклувалися друкарськими похибками старих книг церковних; — нараз с того хаосу нужди і дикості виринає постать єдина і незвичайна Петра Великого. Відкидаючи сьліпий раціоналїзм Москви, перенятий осьвіченим патріотизмом, що бачить справдешнї потреби свого краю, нїчим нездержаний, накидає Росії цівілїзацію, якою вона гордувала, але яка їй була потрібна;

він не тілько покликує сю цівілїзацію чужу як потужний опікун, але йде по ню, як слуга покірний і пильний челядник. Хоч як великі були помилки ёго особистого характеру, а все-ж до останку видається він величним прикладом пожертвовання задля повинності і чесноти горожанської. Отже згадавши усе те, приходить на думку, що гарне і велике мусить бути се діло народне, котре мало таких напередовців, що мусить мати високе прямованнє (коли не хоче підупасти) сей край, що в своїй варварській добі мав таких заступників, як сьв. Володимир і Петро Великий. Але сї справдешнї велити Росії суть мертвою буквою для наших псевдопатріотів, котрі народові російському бажають накинути місію історичну власної видумки і досяглості. Наша народна справа після них була би дуже проста, тілько від самої сили залежна, а то від сили збройної. Вимірити останнїй удар конаючій турецькій державі, знївечити монархію габсбурську і на місци сих двох держав поставити багато дрібних держав, національно незалежних, котрі, діждавшися хвилї торжественного визволення, кинулись би одні на друге — чи-ж задля сеї мети варто було справдї Росії терпіти і боротися тисяч лїт, стати християнською з сьв. Володимиром і европейською с Петром Великим, удержувати окрімне становище поміж сходом і заходом, — се все, що би стати на останку орудиною „великої ідеї сербської“ і „великої ідеї болгарської“!

Але скажуть нам: не о те росходиться; метою нашої полїтики національної є Царгород. Здається, що вже зовсїм не рахуємося з Греками, котрі також мають свою „велику ідею пангеленську“. Одначе се найважнїйша річ знати, с чим і в імя чого можемо вступити в Царгород? Що-ж там понесемо? як не ті самі поганські засновини абсолютної держави і цезаро-папізму, які ми пожичили у Греків і які вже раз Царгород знївечили! Нї! бувають в історії незрозумілі подїї, але нема подій абсурдних! — Нї, се не та сама Росія, яку сегодня бачимо, Росія невірна найлїпшим своїм споминкам, наукам сьв. Володимира і Петра Великого, Росія опанована виметно народним і тїсним чуттєм, розузданим обскурантизмом; не вона то вспіє коли небудь здобути другий Рим і розвязати фатальну східну справу. Коли ся справа з нашої вини не рішиться на славу нашу і користь, то станеться се задля нашого найбільшого пониження. Коли Росія стоятиме дальше на дорозї обскурантного гноблення, на яку війшла, заступить її інша сила народна, не так може щедро обдарована, але поважнїйша від неї. Болгаре, наші ще вчера клїєнти, стануть завтра нашими суперечниками на Сходї і володарями старої Византії. (Далї буде).

Гребінчини байки.

(Невеличкі замітки одного с читачів.)

Природженний гумор і уміннє висловлюватись алеґорично, що проймають усю натуру Українця, а також в звязку с тим та безліч приказок, прислів'їв і примовок, які ми знаходимо в народї, виразно сьвідчать про те, що українській вдачі зовсім не чужий, а навіть дуже і дуже рідний той літературний жанр, котрий звичайно зветься байкою. Сама мова, багата сінонїмами, фіґуральними, образними виразами, здається, давала ще більшу змогу розвитися сёму родові літературному. І справдї, байки з'явилися... Але-ж с першого разу не пощастило нашій літературі с тими байками: то були байки Білецького-Носенка...

Ми не будемо мучити читачів цітатами с тих баёк, — хто бажає, хай зазирне у твори Б. Носенка і тодї він побачить, яку безталанність, яке незнаннє мови і українського народу виявив сей, здається, перший байкопис український, твори котрого не дурно ніяк не могли знайти собі видавця. За те у писаннях сучасника ёго, Гулака-Артемовського, ми бачимо вже справжню українську байку, і ёго „Пан та собака“ „Батько та син“ і інші вікóли не забудуться у нашій літературі. Тілько-ж, на превеликий жаль, писав сей письменник дуже мало, друкував ще менш, і через те не міг він покласти твердого початку для сёго літературного віддїлу. Таке дїло припало на долю Гребінцї, і він виконав ёго так, як тілько була тодї змога виконати... Але-ж Гребінка єсть мета нашої статїї, і через те — про ёго далї, а тепер кілька слів про розвиток української байки.

Післяя чудових Гребінчиних баёк з'явився Боровиковський. Не вважаючи на те, що мав він перед собою Гулака і Гребінку, він знову нагадав потроху своїми байками того-ж таки небіщика, Б. Носенка. Видимо, він нїчим не покористувався с пряць своїх попередників і зробив не оден, а декілька ступнїв назад. Огієвський і Мазюкевич з своїми переробками с Крилова те-ж не могли посунути дїла вперед, найбільше останнїй. Але-ж кінець 50-х і початок 60-х років дали нам ще двох байкописів: Витавського і Глїбова. Та перший писав дуже мало, а другому не дали зробити усего того, що він зробити міг, і ми все-ж мусимо сказати, що і Глїбова не можна постановити не тільки вище, але й поруч

з Гребінкою *), хоча бесперечно він єсть найталановитійший пісьля єго байкопис.

Пісьля сёго байка на Україні завмерла, не вважаючи на всї ті сприяючі обставини дїла, про котрі я натякнув с початку статії. І завмерла, згинула раптом, немов і зовсїм не було того пишного сходу, яким визначився її початок. Що за причина сёму? Нам здається, що їх дві: одна загальна, котра має значіннє для усієї української лїтератури — се відомі касовання нашого слова, а друге, се те, що наступали інші часи, в які байка звичайно не пишає. То були часи пісьля скасовання кріпацтва, часи, як почали виринати одно за одним важливі соціяльні питання, котрі захоплювали дух сучасників, поривали усїєю своєю силою до нового життя. То були часи пориву до будовання навих соціяльних форм, пориву, який закінчився таким бесприкладним в історії і таким траґі-комічним способом. Очевидно, тодї не було місця хитро-простодушному продуктові народного гумору... Чи одживе байка знову, прибравши нових сил, нового способу виразу, нової форми навіть, а найголовнїйше нових, не таких простодушних і примітивних ідей, якими вона визначалась ранїйше, про те ми не будемо казати, але на поки — байка завмерла **).

Але тим цікавійше для нас тепер придивитися до сёго зниклого лїтературного жанру, і придивитися саме на байках Гребінки, яко найкращого репрезентанту в ёму.

Як відомо, Гребінка писав і лїричні вірші, переклав „Полтаву“ Пушкина, але-ж у сёму всёму він не пішов далеко; не пішов він далеко і у своїх романах і повістях, писаних по российськи,

*) Що б не бути беспідставними, мусимо звернути увагу читачів на те, що у той час, як Гребінка усюди і завсїгди сам писав оріґінально, Глїбов тільки перекладав Криловські байки, парафразуючи Крилова, і так сьлїпо за їм сьлїдкував, що на кожному ступнї повторює цїлком Криловські фрази, навіть єго ритм держиться („голодний лицарь мій“, „з натуги луснула та й одубіла“, „А по менї вже лучче пий, та дїло розумій“ і др.), через віщо й мову псує, як хоч би в останнёму нашому прикладї: замісць „а на мене, то лучче“ і т. д., каже, як у Крилова „а по менї“, що зовсїм не по українськи. Ріжниця між Гребінкою і Глїбовим найбільш визначаєтьсяя, як зрівняти „Грішника“ Гребінчиного с „Троєженцем“ Глїбова: сюжет один, та не одно виконаннє.

**) На перший погляд така думка про одживаннє байки, нової байки, може здаватися беспідставною. Але-ж нам здається, що ми не зовсїм помилилися, висловивши її, бо мали перед себе хоч би такий приклад, як деякі останнї етюди М. Е. Салтикова (Щедрина). І справдї, що таке єго „Волкъ“, „Премудрый пискарь“, „Самоотверженный заяцъ“ і др., як не тая-ж таки байка, котра придбала нового способу виразу, нової форми, а найголовнїйше нового не такого простодушного змісту с ширшими ідеями.

і під великим впливом українських оповідань Гоголя. Причина сёму, здається та, що талан ёго був талан байкописа — ось через що він дав нам чудові байки і аби які вірші й повісті, бо в сих останнїх він був не на своїй дорозї. Згадаймо тільки славетного Крилова, котрий також, почавши йти не своїм шляхом, чимало аби-чого понаписував, поки не зрозумів, що ёго дїло було — байка. Але-ж тут між Криловим і Гребінкою велика ріжниця. У той час, як Крилов, почавши з драматичних творів, обернувся потім до байки і написав багато, не покидаючи свого дїла до смерті, — Гребінка починає байками, а кінчає поганенькими російськими повістями... З сёго, коли хочете, можна виводити й те, що або байка зовсїм не була Гребінчиним дїлом, або Гребінка зовсїм не був талановитим чоловіком — нї в байцї, нї в своїх повістях. Бо справдї: чоловік починає гарними байками, а потім кидає рідну лїтературу і вкидається у погані повісті... Щось воно не теє...

Ох, справдї воно не теє!... Але-ж згадайте собі, скільки-то талановитих українських письменників, почавши свою роботу на українському полї, не знаходячи піддержки в оточаючій їх громадї, а в собі не маючи твердої орґанїчно виробленої сьвідомости національної, на котру могли б вони у лихолїтні часи опертися, кидало свою працю і або зовсїм залишало писати, або привертало до російського письменства... Згадайте ви Марка Вовчка, Гулака-Артемовського і інших, згадайте і ви зрозумієте, що не в одному Гребінцї можна знайти нерозуміннє свого шляху й свого дїла і брак твердої сьвідомости української, котра дає силу не звертати туди й сюди, не хитатися між чахи і ляхи, і йти твердою ходою до раз наміченої мети... Згадайте се!...

Звернемося до Гребінчиних баёк. Як і инші байкописи, він з дебільшого писав на позичені сюжети, але-ж на нашу думку, се й трохи не збавляє цїни ёго байкам. Сюжет, сам по собі, не важливий у байцї і байкові сюжети здебільшого спільні для усіх байкописів; Крилов і Гребінка позичають у Лафонтена, іноді у Ґелерта, Лафонтен і Ґелерт беруть їх у Езопа, чи ще в кого — і кружляють сї сюжети по усёму сьвітові. Але-ж кожен байкопис тільки тодї може назватися байкописом гарним, коли він обробить сюжет відповідно національній вдачі того народу, письменником котрого він єсть. Ось у сїй національній обробі й лежить уся сила того враження, котре роблять байки (як і другі твори) на читачів, і котра примушує нас називати байки гарними і національними. Націоналїзм, яко вираз національних властивостей, усієї національної вдачі, має в байцї може навіть далеко більш

значіння, ніж у якому іншому творі. Візьміть ви Крилова: сюжети ёго часто позичені, але-ж ні про одну ёго байку ви не можете сказати, що б вона була перекладом, а не оригінальним твором. Ёго лисиці, вовки, ведмеді й інші поважні й неповажні персонажі байкової епопеї — се ті-ж москалі, москалі цілком, з усіми своїми поганими і гарними властивостями. Згадайте потім Лафонтенові байки на ті-ж теми і ви побачите перед себе вже зовсім інших людей і саме Французів — з їх легкою, стрибучою вдачею, з їх блискучою звичайностю. Там, де який Криловський ведмідь чи вовк трохи не лається, яко справжній москаль, — там Лафонтеновський ведмідь чи вовк тую ж саму ущипливу мову обертає трохи не у комліменти!

Отсей-же націоналїзм виразно і блискуче одбився і у Гребінчиних байках, — однаково, чи писав він на свій власний сюжет, чи на позичений.

Візьміть, наприклад, таку ёго байку, як „Грішник". Сюжет сей обробляли вже багато письменників і есть він дуже старий. Але що-ж з ёго зробив Гребінка?

„В далекій сторонї, в якій — про те не знаю,
Мабуть в Нїмещинї, а може і в Китаї..."

Хто се каже? Француз з ёго позверховним всезнаннем, котре дає ёму змогу усе знати, навіть не знаючи нїчого, Нїмець з ёго „точными опредѣленіями?" Нї, нї, се каже наш таки дядько, Грицько чи Опанас, котрий чув щось і про Нїмеччину, щось і про Китай, але, що воно таке сей Китай і ся Нїмещина — хто їх знає. Знає він тільки, що се бусурменщина та й годї, а коли так, то усе одно — чи в Нїмещинї, чи в Китаї се скоїлося — однакове ёму: у бусурменщинї та й годі, бо, звісно, від однієї бусурменщини до другої недалеко, чи то Китай вона якийсь, чи Нїмещина!... Але-ж слухайте далї:

Так ось в Німещині, чи в Китаї
Хтось разом оженивсь на трёх жінках.
Загомонїв народ, почувши гріх великий,
Жінки голосять так, що страх;
„Глянь, що се коять чоловіки!
Як їм по три нас можна брать,
Так хай позволять нам держать їх хоч по пять".
Гвалтують, сказано, навспражки цокотухи.
Бачите, що скоїлось, який гріх величезний!"

А жінки, звісно до новини ласі, ще й цукотухи до того, зараз-же підхопили: „По пять нам давайте". Тільки-ж се, звісно,

там, у бусурманщині, так, бо хиба-ж наша Хивря або Солоха... Ні, се тільки в бусурманщині!

„Ось сяя вісточка і до царя дойшла,
А царь був мабуть не макуха...“

Яке чудове порівнаннє! Ви вже заздалегідь бачите сёго царя, заздалегідь чуєте, яким від духом тхне. Ви вже заздалегідь бачите, що се той саме царь, ідеал, котрого, шуткуючи, малює собі нарід у приказції! „Як би я був царем, то щодня б сало з салом їв, та по дві пацуші тютюну руткового курив“.

„Розлютувався він і злість ёго взяла...“

Ось він, сей царь! Се не єсть який король французький у блискучому убрані, величний и вишліхтований, не єсть се який король польский, що виляє і лащиться до своїх маґнатів, котрі одним словом „Nie pozwalam“ можуть звязати ёму руки, а се єсть немов би наш „хохлацький цярь“, котрий галушки й сало їсть і горілку уживає, „а тимчасом віри твердо додержує і гріх не потуряє. Не єсть він якийсь маєстат величний, яко Зевс той, що бровами „помаває“ — і громи грімають, ні він просто „розлютувався і злість ёго взяла“ на людей за гріх такий превеликий.

„О почекайте лиш, не буде в вас охоти
За живота чортам служить!“
Царь грізно загукав і люльку став палить
І в люльку пхав огонь, і люлька гасла в роті“.

Ось бачите, що наш сей добродій — зараз, що ёму не так, то люльку с пересердя зашкварить (тютюну ручкового до несхочу!) і лаятись, і чорта згадувати почне.

А далї схаменувсь, за радою послав..

І тут нам: деспот він, таки, деспот, але як-же можно без ради -- звичай того не велить!

„Як сьлїдує в празничному нарядї
Пред очі царськії совіт вельможний став.
Царь двічі кашлянув, рукою вус розгладив
(Запорожський вус певне!)
І річ таку премудрую сказав:

А вже-ж ёму хиба й не сказати — мабуть більше, як на попа вчився!

„Пребеззаконія на сьвіті завелися,
А гірше, що в моїй землї!
Менї до уст сегодня донесли —
Один паливода (і царь перехрестився)
На трёх жінках женився.

Що б царству цїлому за ёго не терпіть
Біди од праведного неба,
Ёго вам осудити треба,
І смерть страшну́ ёму зробить.
Хай царству усёму в науку
Він витерпить такую муку,
Що б з ляку більш нїхто в такий не вскочив гріх,
Крий Боже, що б над ним хто з вас змилосердився!
Що б луснув я, що б я до вечора сказився,
Коли не поведу на шибеницю всїх!“

Ось бачите, яка річ премудра. Зараз видко, що письменний і Сьвяте Письмо читає. І слова в ёго по письменному: „пребеззаконія каже, завелися, „до уст ёму донесли“ то-що.

Але-ж і шуткувати з ним не слїд: чи не чуєте, як він по запорожський присягається, що усїх поперевішує? Ох, чули се й суддї.

„Як річ таку суддя дослухав,
Низенько поклонивсь, потилицю почухав,
І ну с підсудками про дїло міркувать.
Над ним морочились трохи не тиждень цїлий,
І тільки що пили, а мало, кажуть, їли...“

Ось він і царь сей і суддї сї. Народ уявляє їх собі у простолюдних постаттях, але-ж інакше народ і не може уявляти їх, бо він їх не бачив і не знає, а те, чого не бачив, малює на підставі тих образів, які бачив. І поет-байкопис, загомонївши у байцї від уст народа, несхибно зберіг і додержав усюди сей спосіб малёвання. Він не з народним колоритом байку написав, а самого народа постановив перед нас у творі своєму промовляти і у сёму уся захоплююча сила сїєї глибоко національної байки.

Візьміть ви другу ёго байку „Могилині родини“. Сюжет старий і дуже, але як же обмалёваний! Подивіться н. пр., як уявляє нам поет те стовпище, котре зійшлося дивитися на сї родини.

„Про сеє диво як почули,
То люде зараз в степ махнули,
Старий і молодий к могилї знай іде.
Крий Боже, на́роду якого там зібралось!
Як об Іллї в Ромнї,
Буцїм там місто починалось.
Де не взялись міняйли й шинкарі
І підняли між себе галас,
Чумак із сїллю став, із дёгтем дёгтярі,

І красти бублики шатнулись школярі;
Састёни шкварились, сидухи цокотіли,
Про Лазаря старці під кобзу голосили;
„Холодний квас!“ москаль між нáродом гукав.
З нечевя, а базарь в степу як треба став“.

І справдї се базарь, справжнїй український базарь зо всїми ёго властивостями: тут і шинкарь з горілкою (бо що-ж треба народові пиги!) і школярі, що бублики крадуть (бо їм-же треба чимсь живитися, а про голод їх ще добродїй Климентій Зіновієв казав!) і старець-кобзарь, і навіть проноза-москаль, що без ёго нїчого не обійдеться, тут-же лїзе з своїм „холодним квасом“, котрого може нїхто й не пє, але котрий він усякому пхає під ніс і кожному хоче їм глотку залити. А могила тимчасом

„...Стогне, мов сопе, мов тяжко дише,
Боками сивими колише,
І з лиха на весь степ реве“.

А народ-же що? А звісно, що можуть у таких випадках робити наші „дядьки“.

“Народ дувується та їсть та пє горілку!“

А тимчасом

„...Панський стадник Опанас,
Покинувши товар, що пас,
С кишенї витягнув сопілку
Та як утне московського бичка!“

Оттут уже не видержала українська натура і „забрязчали підківки!“ Навіть москаль — на що вже москаль! — і той не здержавсь... Хоч, звісно, москаль, як то казав ще покійничок Думитрашко*), і сёго не втне до пуття,

„Бо як піде танцювати
Зовсїм не до лáду:
Де б ногами вибивати,
А він крутить задом!
Але-ж не зважаючи па те і він:
...„Покинув глек та садить гоцака!“

„Аж ось — лулусь щось під ногами!
Загоготів якийсь підземний глас...“

Се родини страшні почалися. Миттю все відміняється:

*) К. Думитрашко. Борода та чуприна.

„Базарь утих, баби замовкли під возами,
І з ляку упустив сопілку Опанас,
І люде, хрестючись, баньки повитріщали!“

У небагатёх словах яка релїєфна і реальна картина наглого переполоху.

Але-ж не в одному тільки обробленню сюжету виявляється народність байкописа; нам здається, що виявляється вона і у доборі тих або інших сюжетів. Байка, маючи своєю метою каранне таким чи іншим способом суспільних вад, і бажаючи зостатися народною, а не пересадженою с чужого садка, мусить показувати на такі вади і помилки у суспільності, які властиві саме тій суспільності, письменником котрої єсть автор і ось через що нам здається, у великих національних байкописів з'являється такий або інший добір сюжетів. І добір сей робиться у справжнёго таланту не с примусу, не з заздалегідь постановленою тенденцією, а наче інстинктово, з'являється орґанїчним посьлїдком орґанїчно-народного сьвітогляду авторового. Я не буду наводити тут прикладів сёго — справа зрозуміла і досить ясна й сама по собі. Я тільки скажу, що, на мою думку, Гребінка і тут не збочив і тут зостався ориґінально народним, і се єсть другий довід великості ёго талану. Я зовсїм не хочу сказати, що Гребінка у творах своїх виразив увесь національний сьвітогляд український і торкнувся усїх вад і виразок на тїлї нашої тодїшнёї суспільности — для сёго він дуже мало писав та й жив у такий час, коли українська національна ідея не придбала ще собі нового і релїєфного виразу. Я хочу тільки сказати, що Гребінка, торкаючись у своїх байках того чи іншого боку життя, торкався життя українського і дивився на ёго поглядом українським, котрий проймає усї ёго твори.

Родившися і живучи проміж інтелїґенції української, котру здебільшого складали тодї пани-поміщики, він добре знав її, але знав також добре і нарід, серед котрого ріс і виховувався. Придивляючись і до сієї інтелїґенції, і до сёго народу, він не міг не помітити тієї страшенної вади, котра складає таке горе й лихо нашого краю, се бажаннє вилїзти вище свого стану, стати у горі над „хохлацькою темнотою“ і прихилитися звісно до російської культури, котра здавалася тодї (та й тепер!) високою і виробленою в порівнанню з українською темнотою, бо мала вона вже сяку-таку лїтературу, мала свою, як здавалося, національну інтелїґенцію. І ось з'являється безлїч перекінчиків, перевертнїв, про котрих батько Тарас казав:

„А тим часом перевертнї
Ростуть підростають...
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку здіймати“.

Гребінка не міг не помітити сёго, не міг не болїти над сим душею, яко Українець, і ось ми знаходимо відгомін сёго болю і в ёго байках. Він бачив, що таке „пханнє“ у „пани“ нїчого доброго не приносило не тільки Українї, але й самим сим перевертням. Картини ёго мають, коли можна так сказати, колїр „примітивності“, не беруть сюжетів широко, але-ж се вже, на нашу думку, вада не Гребінчина, а того жанру лїтературного, котрий він собі обібрав і котрий вимагає простодушности і через те вузькості сюжетів. І ось Гребінка пише свої байки: „Рожа та хміль“, „Вовк та вогонь“, „Ворона та ягня“, „Мірошник“, „Цап“. Подивіться, як влучно малює він нам сёго Цапа-перевертня, котрому заздро робиться, що панї на Муцика почепила дзвоник — і хочеться ёму самому тії-ж ганебної честі. Ёму заздро, що Муцик пишається дзвоником і

„бубличком задравши хвіст біжить,
та гавкає на мир що сили“

як звичайно панська собака... Се бач немов тії гетьмани наші — вічного їм забуття! — що по волї московське холопство на себе приймали та доходили до того навіть, що самі своїх дочок заміж оддавати не насьмілювались, а „всеуниженнѣйше“ благали призначити за чоловіка їхнїй дитинї якогось там — хоч завалящого — московського боярина! Але-ж мабуть як гетьманам тим, так і цапові нашому не минається дурно честь і шаноба тая. Намотав ёму хазяїн дзвоник на шию, —

„Здурів скажений цап, ріжки назад загнувши,
Махнув борідкою, замекав, заскакав,
І геть то честію такою запишався,
Та швидко став він їй не рад:
Бо тільки цап стрибне у панський сад,
На шиї дзвін дзень! дзень! народ заворушився
І гостя в три-шия в кошару мусять гнать.
Прийшлось бідасї пропадать“.

Оттаке то с цапом!

„Еге я правду вам казав:
Нащо було Грицьку прохаться в прокурори“.

Еге! шкода тільки, що не до одних Грицьків прикладка ся прикладається!...

Тако-ж осудив Гребінка і братаннє с поверховною панськостю, братаннє, що мало своєю причиною тільки бажаннє вискочити поперед людей, що мов — ось ми: і с паном за панибрата. У байці „Рожа та хміль“ поет виставляє таке братаннє у найпримітивнїйшій початковій формі, обертаючись до дядька Охріма с такою серіозно-комічною промовою:

„Охріме, дядечку! будь ласкав, схаменись:
Ти чоловік іс хлїбом, і з волами,
І грошики у тебе завелись —
Який тебе лихий ізніс
І побратав с панами?
Покинь їх, хай їм цур! із ними не водись
А то коли к тобі не заверну у хату —
Ти з благородієм сидиш за пани-брата,
А чарка каторжна гуляє по столї.
Чи то в село лихий примчить якого
Паничика, мовляють, судового —
Та сарана живе на твоєму добрі,
Або і возний сам, червоний нїби квітка,
Деньків по пятеро кружляє у тебе.
А коней — калїчі повнїсїнька повітка
Твоє сїнце скубе.
Тим часом хлїб давно у полї половіє;
Ёго і птиця бє, і вітер марно сїє;
А дядько мій гуля!
С письменними по чарці, та по чарцї,
Останнїй шаг витрушує шинкарцї“.

І потім, усе-ж додержуючи узяту на себе ролю простого дядька-селянина, поет простодушно-хитро додає:

„Рівняться з ними нам сам Бог не позволя:
То сказано — пани, щоб день у день гуляли
А ми неграмотні, щоб хлїба заробляли...“

Останнї слова, в котрих бренить уже серіозна соціяльна нота, придбають у нас ще більшої ваги, коли ми згадаємо, що казано їх ще у 30-х роках, ранїш Шевченка в українській лїтературі і Тургенева і навіть Білинського у російській, тодї, як кріпацький гніт був у повній силї, також у повній силї була і реякція...

Тії-ж теми, братання Українця с панами, братання неможливого, бо, як той старий козарлюга казав:

„Поки Рось зоветься Россю,
Дніпро в море ллється,
Поти серце українське
С панським не зживеться“ —

тії-ж, кажу, теми торкається Гребінка і у відомій своїй байці „Вовк та вогонь“, збудованій на народній приказці. Я не можу вдержатись, що б не навести декільки рядків з сієї високо-артистичної байки. Бачите, чоловік роспалив у лїсї вогонь та й покинув. „А було то в осені вже пізно, і ожеледь була, і сьнїг ішов либонь“. І ось несподїванo коло вогню опинився сїрий вовк.

„Обмерз, забовтався; мабуть три днї не їв,
Підскочив, озирнувсь, мов тороплений сїв...“

Здивувався звірюка,

„Бо зроду вперше він вогонь уздрів“.

Але-ж бачить, вогонь немов не кусається, а навпаки: вовчий смух мов лїтом сонце гріє. Бачить звір, що нїчóго, схотїлося ёму і більшого:

„Він до огню то рило підведе,
То лапу коло жару сушить,
То біля полумя кудлатий хвіст обтрусить —
І вже вогонь не став ёго лякать“.

А вже-ж, зовсїм як наш Хведько чи Грицько: поки пана боїться, поти й „шапочку ізнявши, стоїть“, а як побачить, що лякатися ёго нїчого, то й —

„...Чого ёго боятися?
Зо мною він як пани-брат“.

Але-ж почало на сьвіт благословиться — час вовкові у лози утїкать.

„Ну, що б собі іти? Нї, треба попрощаться!“

Воно, бачите, хоч і вовк, звірюка, а усе-ж незвичайно не подякувавши піти, чи, коли хочете, й те: показати, що ось мов як я с паном — за пани-брата. І ось —

„Скажений захотїв вогонь поцїлувать,
І тільки що простяг своє в багаття рило,
А полумя ёго до щенту обсмалило!“

Оттак воно буває! Не дурно

„Мій батько так казав: „С панами добре жить,
Водиться з ними хай тобі Господь поможе,

Із ними можна їсти й пить,

А цїлувать їх — крий нас Боже!“

Останнїй рядок єсть періфраз народнєї приказки: „С панами добре знаться, та не дай Бог цїлуватьcя“ *).

Немов би протестом проти такого „пхання на не своє місце“ з'являється байка „Зозуля та снїгирь“. Я кажу: **немов би**, бо коли се протест, то протест дуже невиразний, загальний, а не суто-український. Але-ж, на мою думку, тодї ще і не було виразно виробленого ідеалу Українця, то й всї розмови про Українця сёго по неволї приймали на себе характер загальний.

Зозуля — птах немов би спеціяльно-український. Не дурно наш селянин, лаючи кого небудь, каже: „Що б тобі зозуля не закувала“, і не дурно те ж москаль одмовляє: „А мнѣ і удодъ закуётъ“. Для москаля се однаково, а для Українця, зозуля немов би якийсь містично-божественний птах, що має якісь нерозірвані звязки з народним життєм...

І ось сяя зозуля жалїється, що їсти її нїчого... А снїгирь

„. . . Червоногрудий,

Що дметься **мов великий пан**“ **).

радить їй покинути своїх черваків та гусень, котрі вона зводить, а повернутися на той шлях, що їм кібцї, то що простують, котрі

„Летять і душать горобцїв“.

Але-ж мужицька зозуля добре розуміє, що воно за шлях сей, і одмовляє сьнїгиреві, що він

„Дурний! дурний, а в школї вчився!“

бо як бути хижим птахом, то далеко краще хоч і поганенько жити тут „**та зводить черваків**“. Все се трошки по дитячому, але-ж, знову кажу, тодї ще не був час виразного, ідеально виробленого протесту...

Але-ж не зо всїми такими перевертнями-пронозами кінчається так погано, як н. пр. хоч би с тим цапом. Деякі з сих добродїїв уже од натури немов одержали вміннє усюди пролїзти і досягти до усёго, до чого тільки сягає їх нікчемний розум, що тільки у тих чи інших матеріяльних здобутках бачить усю мету свого життя і силкується досягти сих здобутків, занехавши усе, що перешкоджає до їх досягти: і свої обовязки до рідного краю, і всї свої обовязки правди і честі до других людей.

На такий тип Гребінка натякнув своєю байкою „Хлопцї“.

---

*) Номис. 26, а.

**) Гребінчина байка „Соловей“.

Хлопцї гуляють на толоцї і почали скакати через тин. Тільки що-ж — нїхто не вміє до пуття:

„Один летів як навіжений,
Знай визвіривсь на тин, та біля єго й став,
А інший голову, мов той москаль задравши,
Пряменько витягнувсь та й скочив через тин
Та як-же вдарився об землю, вражий син,
Холошу розідравши".

Але-ж не всї так: он Виборного хлопченя

„Так скаче високо, так здорово лїтає!"

Чому-ж се так? Еге, чому?

„ . . . . сеє бісеня
Як хоче скочить, то аж в землю присїдає!
Та й присне разом відтіля!"

Ось воно, — благодатне умінне присїдати, хилитись де треба, хилитись перед тими, на шиї в котрих „сеє бісеня" сидїтиме може, вискочивши у гору!

Та не вважаючи на вміннє „присїдати, де треба", сї пролази усе-ж здебільшого бувають нїкчемними людми, котрі тільки поверхновостю пишаються, а в серединї....

Ось подивіться, як поет обмалёвує у своїй байцї „Ячмінь" сих добрóдїїв.

СИН.

„Скажи менї, будь ласкав, тату,
Чого ячмінь наш так поріс,
Що колосків прямих я бачу тут багато,
А деякі зовсїм схилилися у низ,
Мов ми, неграмотні перед великим паном,
Мов перед судовим на стійцї козаки?

БАТЬКО.

Отті прямії колоски
Зовсїм пустїсїнькі ростуть на ниві даром,
Котрі-ж поклякнули — то Божа благодать,
Їх гне зерно, вони нас мусять годувать.

СИН.

Того-ж то голову до неба зволить драть
Наш писарь волосний, Онисько Харчовитий!
Аж він бачу...

БАТЬКО.

Мовчи, почують — будеш битий“

Про чисто народний кольорит сеї байки я не буду нічого казати, бо видко ёго одразу, бо виражається він навіть у порівнаннях, хоч би таких, як те, що колоски похилились.

„Мов ми неграмотні перед великим паном,
Мов перед судовим на стійці козаки“.

Я тільки зверну на останні слова батькові: „Мовчи! почують — будеш битий!“, в котрих відбилося так виразно тодїшне становище усякого, хто тільки хотїв би сказати своє власне правдиве слово. Хотїв би, та ба!

„Почують — будеш битий!“

Еге, чи се-ж тільки тодїшнє становище? Ох, для нас, Українцїв воно й тепер щось таке-ж...

Обмалёваннє того-ж таки дурноголового типу „високо плигаючих проноз“ можна бачити і в двох других Гребінчиних байках „Соловей“ і „Пшениця“, хоча їм обом можна надати й ширше значіннє.

Але-ж чи дурні, чи розумні сї проноз — усе-ж народові, на шиї в котрого вони сидять, від сёго не краще, бо завсїгди такі люде, досягши, влади й панування, звичайно давлять, гнїтять сей нарід, як той „Будяк“, що забравши усю землю с під корінця в коноплиночки ще й гукав: „Чого ти так мене, паскудо, в боки пшаєш?“

„Бува і чоловік сёму колючцї пара:
Людей товче, та й жде, що б хто ёго кохав!

Еге, буває, ще й як часто буває. Потроху мабуть чи не думає так і російська цензура..

А ось вам і зразки того, як сї добродії орудують — ось вам історія з „Рибалкою“ або „Ведмежий суд“; ся картина так і вихоплена з життя.

Ось бачите, лисиця позиває вола, і чому б ви думали? Думаєте ви, що він, боронь Боже кого рогами заколов або ногами стоптав — де вам — він просто

„ . . . пив брагу
Ів сїно і овес, і сіль!“

Отсе і вся ёго провина, що він не хотїв здихати з голоду так само, як тепер письменні Українцї не хочуть здихати з морального голоду і силкуються їсти свою страву — се б то мати власну лїтературу...

І ось за се вола сего судити —

„Судею був ведмідь, вовки були підсудки —
Давай вони ёго по своёму судить!“

І ось реве ведмідь:

„Як можно гріх такий зробить!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі мясиво!...
А то він сїно їв! вовки завили.

Чи чуєте, чуєте? Як би віл мясиво їв, то й нїчого б, а то він насьмілився їсти свою страву — сїно — ось за се кара... Се б то, як би він читав і писав на „обще-принятомъ языкѣ“... Нї, нї, я не буду так казати. Я тільки кажу, що чуючи таких суддїв, ви вже заздалегідь знаєте, що не мясиво і не сїно тут виннї, а що сим суддям простїсінько таки хочеться зжерти сёго вола..

І вони ёго зжерли...

Але-ж комічнїйше від усёго вийшло те, що суддї самі зжерли усёго вола, а лисичцї тільки ратицї присудили віддать. Бідна лисиця!... А вона-ж то сподївалася...

Оттакі сїї суддї у Гребінки! А коли хочете подивитися, що воно буває тодї, як такі добродїї проміж себе зазмагаються, то ось вам „Школяр Денис“. Він бачите, „на самої Меланки“ поспішався с школи до батька. Ну, а шкапа — звісно, як шкапа, —

„ . . . Пізнавши шлях до дому
Смикнула раз, другий — і хлопця понесла“.

Він її хоч і здержав, але-ж „злість ёго взяла“ — помститися хочеться. Так що-ж —

„ . . . Хотїв би проучить, та бить її боявся
Та по голоблях ну малахаєм шмагать“ *).

„Як тільки пан із паном зазмагався, — дивись, у мужиків чуприни вже тріщать“ — додає в кінцї автор.

Немов би показуючи ідеал іншого орударства, іншої влади, Гребінка малює нам, як Петро Деркач зумів потихеньку і ласкаво піймати злого (немов би коня), с котрим віхто нїчого не міг вдїяти і каже вкінцї:

„Пани! чи чули, як Деркач коня піймав?“

Але-ж нам щось здається, що від такого ідеалу „загнузду-

---

*) „Не може по коню, так по голоблях“. Номис. 56. 2.

вання“ немов би чимсь неукраїнським тхне... Правда, се трапляється у Гребінки тільки раз і єсть видимо навіяним з боку...

Торкається Гребінка й інших тем, хоч би тієї, де оповідає нам про сокири, котрі заходилися вирубати гай, але-ж як були в розладді с топорищами, то нїчого й не зробили, — і немов би натякає нам на те, яке лихо виникає з нашого власного неладу, з невміння робити завсїгди одностайно і вкупі. Дуже шкода, що тільки раз він звернувся до сієї теми — для нас Українців, се тема дуже і дуже важна і не погано було б, як би наші письменники яко мога більше звертали уваги у своїх творах на сю величезну ваду нашої суспільности, ваду, котра зробила багато, ой як багато нам лиха...

„Любітеся, брати мої,
Вкраїну любіте!“

Так казав колись батько Тарас. Він казав, а ми слухали... та й тільки, а нїчого практичного не винесли з свого слухання, немов забуваючи, як сказано 1886 років назад, що усяке, що „на ся“ розділиться — гине...

На сёму ми й закінчимо поки, бо хотїлося нам тільки показати на вартість Гребінчиних баёк, не беручись до рішення питання: чим єсть автор їх для нашої лїтератури. Ми не можемо тільки не згадати того, що Гребінка почав свою працю тодї, як українська лїтература тільки й могла назвати ймення Котляревського та Гулака-Артемовського, почав її пісьля довгого перериву дїяльности нашої лїтератури*) і що тільки він та Квітка працювали тодї на полї відродження нашого письменства. Ось через що хоч і як мало Гребінка написав, але-ж байки ёго мали значіннє для нашої лїтератури, мали вплив на її розвиток і вплив чималий. Та й досї зостаються вони найкращими зразками нашої байки**) по

*) Перше виданнє „Енеіди“ було у 1798 р., до 1816 р. не з'явилось нї одного автора, а з сёго часу тільки Гулак-Артемовський своїми віршами коли не коли нагадував, що українська лїтература починає оживати і так тяглося за того до 1833 р., як з'явилися перші Гребінчині байки і, коло того-ж часу, перші Квітчині повісті.

**) Дехто може докоряти Гребінцї ёго не зовсїм виробленою мовою. Справдї, у ёго стрічаємо ми іподї росіянїзми, але-ж у кого їх тодї не було? Перегляньте Квітку — ви і в ёго знайдете те-ж. Се вада, але що-ж ви зробите, коли у той час мова українська ще не могла у повнї виробитися? Д. Глїбов писав свої байки років через 25 пісьля Гребінки, а чи менш у ёго росіянїзмів?

своїй силї, оріґінальности і суто-народнёму колїрові, і нам здаєть-ся, що Гребінка нїколи не забудеться у нашій лїтературі, яко один с піонєрів її і яко талановитий голова наших байкописів.

Б. Вільхівський.

Примітка. 1886 р. у „Кієвській Старинї“ (сентябрь) д. М. Комаров надрукував невідомі досї, як він каже, вірші Гребінки, котрі він записав від якогось сьвященника. Мушу показати шановному добродїєві Комарову, що знайдені їм вірші зовсїм не нові і давно вже друкуються у збірниках творів Гребінки. На сторонї 20 „Пирятинської Ластівки“ (видання Піскунова) кожен може знайти вірші під заголовком „Варена“ і зрівняти їх з варянтом д. Комарова. Се порівнаннє показне, що сей варіянт єсть тільки попсовані уривки, без віршованого навіть розміру з „Вареної“.

Б. В.

ВІСТІ.

З Угорської Русі*). (Про життє тамошнїх Русинів).

Кажуть люди: „Кождий край має свій звичай“. Так находиться в „Ґеоґрафії Русі“ описано, що ми належимо до Лемків. Може бути, що наші предки принесли з собою звичай від Лемків, але наш край не признає кождий звичай. То показалося зараз із початку. Русинам надавали ґрунта і підчиняли їх під управу римсько-католицьку. Приходив до них сьвященик з сусїдного села, котрий їм відправляв богослуженнє по латинськи; а вони самі собі призвали, також з другого села, сьвященика сербського, котрого могли добре розуміти. То не подобалось властям й за то була вислана комісія на них, що би їх вислухати, і тодї сказали Русини, що радше вернуться, відки прийшли, як мають Мадярами бути. Таким способом дістали двох сьвящеників із епархії Мункачівської. Року 1778 підпали ми знов до триєдиного королївства Хорвацького, під управу греко-католицького владики Крижевського, де й тепер школуються наші дїти і відти дістаємо сьвящеників. Наші дїти, коли підуть там, научаться хорвацького і нїмецького язика, а як повернуться, стають знов Русинами. У нас богослуженнє відправляєтся завсїгди по руськи.

Наш руський нарід дуже хоронить свою віру і народність, особливо в Керестурі вони не хочуть научитися другої мови, лиш руської. Коли Русин іде до суду, то і там лиш по руськи говорить; ко-

---

*) Подаємо сю цїкаву вістку Угорського Русина з Черновецької „Буковини“. — Ред.

ли-ж його питають по мадярськи, то він каже: „Та який то пан, тілько років учився в школах, а не научився руської мови?“ Русин, як піде на ярмарок, то лиш від того купить одежу, котрий знає руської бесїди, бодай трохи. З сего можна видїти, хо Бач-Бодроцькі Русини люблять свою народність. (Слава їм! — Ред.)

Доми у нас суть такі, як і у Нїмців, більших не найдеться. В хатах Сербів, Словаків або Мадярів не так чисто, як у Русинів та у Нїмців. В передній комнатї стоять з обох сторін постелї, з одної сторони піч, а з одної оден, декуда два ормани (шафи), на серединї стіл, а около него столки (крісла). На постелях червоні плахти, шнурками і „фатьолом“*) прибрані. На стїнах довкола хати висять образи сьвятих. Поміж образи накладають порцелянові „танєри“ (тарелї) мальовані, а межи два „облаки“ (вікна) „звіркало“ (зеркало). На вікна застеляють білі або червоні „форганґи“ (занавіси). Тепер будують доми із шкляними дверьми. В кухнях так чисто, як і в хатах, і украшено порцелянами, та великими мальованими мисками. У многих ґосподарів суть осібні кухнї на дворі, де варять та і хлїб печуть. В таких глиняні миски і тарелї, а порцелянові хіснують до їди лиш на великі сьвята, або коли прийдуть гостї.

Хлїб у нас пшеничний і житний. Декотрі додають і кукурузи до житного, але у нас стид кукурузу до хлїба мішати. Коли приїдуть де з гір Карпацьких, та росказують про їх життє, що вони вівсяний хлїб їдять, то нам дуже дивно, що вони так гірко жиють в горах, де анї хлїба, анї одежі.

У нас одежа дуже много грошей коштує н. пр. одна шовкова („гадвабна“) хустка 10 або 15 зол. Для молодого хлопа ногавицї, камізелька і „долман“ (сїрак) із чорного сукна 20—24 зол. Хлопи носять „чїжми“ (черевики) чорні, жінки червоні, а дївчата „цїпелї“. В зимі хлопи носять „бунду“ (манту, плащ), довгу аж до землї, кожухи не зовсїм до колїн, і „чуги“**) чорні або білі. Жінки носять також кожухи, але не так довгі, лише до пояса, але дуже „цифрованї“, (вишивані), або манти с чорного сукна кожухом підставлені. Дївчата носять „реклї“ (кацавейки) атласові. Жінки сплїтають волоссє до „контьох“ (до кінцїв), а дївчата до „варґоча“ (коси), та припинають до него „пантлїчки“ (стяжки, бенди), ходять простоволосі (не беруть нїчого на голови). Руська одежа в нашім краю найдорожша зі всїх других строїв народних.

В нашім краю стоїть рільництво на високім ступни. Найменша земля 5, а найбільша 120 морґів. Де було пасовиско перед десяти роками, там по однім морґу подїлено. Де арендує оден у другого землю на оден рік, то платить за оден морґ 24 зол. або за десять морґів 240 зол. На однім морґу уродиться, жита 35—40 або й до 50 кірцїв, вівса 50, 60 і до 70 кірцїв, кукурузи 60, 70 і до 75 кірцїв, „кромплї“***) з одного міха уродиться 10—12 міхів. Родиться в нашім краю і багато ячменю, але дуже ослабляє землю. Коноплї декотрі уростуть і на 8 стіп високі і „фасоля“ родиться дуже добре. Ще декотрі

---

*) фатьол то тюль (тоненька орґантина).

**) сїраки.

***) картофлї.

сїють „репчень“ (ріпак) в осени, на яри покосять, а за ним кукурузу або просо.

Ми того держимося, що Бачка найплодороднїйша зі всїх комітатів угорських, прото не забуває за нас держава угорська і жадає від нас великі податки („порцїю“). Котрий ґосподарь має дім і 10 морґів землї, той платить щорічно 70—75 зол., а ще і другі податки: За сьвященика 2 кірцї збіжа, за півця 1 корець, за учителїв $^1/_4$ „мірова“, на церкву від кождої пари 40 кр. і від кождих десять морґів 40 кр.

Наші багацтва церковні складають: Церковний огород, 5 домів парохіяльних, 46 морґів капелянських, 23 морґів півця, 23 морґів учителя першого, $11^1/_2$ морґів учителя другого, $11^1/_2$ морґів учителя третёго, 23 морґів послужителя церковного, 23 морґів звонаря; то робить всїх разом 161 морґів, і то все на однім місцї.

У нас не має кождий свої землї; такий робить на чужій землї. Той, що робить, дістає половину, а той чия земля, також половину і тойже платить „порцїю“ (податок). Ще суть і такі, що не мають своїх коней. Такі люде дістають на третю часть кукурузу обробляти. Одна пара заслужить кождого року 60—70 міхів на свою часть. Жито косять за 12-тий сніп: одна пара заслужить 20—24 кірців пшеницї, 4—5 кірцїв ячменю і 8—12 кірців вівса. Убогі, як скоро готові із жатвов, ідуть до парових машин на днї робити. Хлоп дістає 1 зол. або віз соломи, а жінки і дївчата по 50—60 кр. на день. Їсти дістають там, де роблять. Звичайно при машинах є доволї горілки, вина і їди, так ніби на гостинї, і тому наш нарід, чим найтяжші роботи, тим найвеселїйший. У наших ґосподарів суть дуже гарні доми і поля. Хто має багато землї, наймає собі убогого чоловіка, котрий цїлий рік зістається на станї. В місяцю юнію, на сьв. Петра, жито все буває покошене. Пасовиска у нас нема, бо всї пасовиска поорані, а пани відобрали свої. Прото коров не много держать, котрий не має землї, той не сьміє більше лише одну корову мати, а другі мають по 2 до 5. Коней у нас єсть більше, як коров, бо навіть убогі мають конї а у докотрих є 3 або й 4 пари коней; у многих є і воли і вівцї.

В зимові вечери сходяться по 10 або 15 жінок в одно місце, та прядуть до одинайцятої години. За той час, коли прядуть, ведуть велику політику; за кождого царя і цїсаря знають по „своїм пляну“, котрий буде війну провадити, бо чули від жида. То часом жалується одна другій, що її корова не приносить хісна, як переднім часом; бо від неї „босорки“ (відьми) відобрали молоко. Цїлий вечер багато великого крику, а нема що слухати, бо кожда говорить таке, що „анї воздух не приймає“.

Дівчатка також сходяться. Вони сьпівають цїлий вечер, а парубки сидять поза дверми і коло печі. Дївчатка убираються гарно, голова зачесана, до чесання употребляють пахнючий олїйок, а лиця малюють кармазином. Коли парубок хоче сїсти межи дївчата, то приобіцює, що буде чесно сидїти; а як забуває, що приобіцяв, то зараз єго ґаздиня „вершніком“ *) по голові і „вибезчестить“ єго перед всїма; бо кожда

*) кужівкою.

ґаздиня має „одвіт дати“ (відповідати) за своїх дївчат. Вона дістає плату за зиму від кождої по 1 зол.

Так само старі хлопи сходяться вечерами. Вони не палять сьвітла. У хлопів спокійнійше як у жінок. Вони споминають давні часи: які колись добрі роки були, як було много паші; споминають деколи 1848 і 1849 рік, який „немир“ (неспокій) був в нашім краю, як убивали злодїї, та відбирали конї у чоловіка. Много разів бесїдують о страхах: Той видів ворожбита на роздорожжю, а другий видїв чоловіка по смерти ходити, котрий вже давно погребаний.

Декотрі молодші ідуть до млина та „картаються“ (грають в карти); декотрі сходяться та сьпівають і читають з набожних книжок. Много молодших хлопів не так вірують в забобони, як старі.

Парубки і дївчата мають кождої недїлї танцї в корчмі, кромі великого і Петрового посту, перед Успенієм і перед Рождеством. Музика у нас лише на скрипках, пять або шість „гудакох“ (грачів) грають. Танець у нас такий, як у Мадярів, по двоє танцюють.

На дальше опишу звичаї „свадьби“ (весїльні) і пісеньки, які сьпівають свашки. (— Дуже просимо! — Ред.)

Остаю кланяючися ваш дописователь:

Іоан Югик,
кравець в Куцурі.

З СКОРБНИХ ПІСЕНЬ ПЕРЕБЕНДЇ.

Хоч би приснилося менї:
Буцїм би тюрем мури впали
І стало наче на веснї —
Годинно, ясно скрізь, без хмари;

Лиш нїжне сонце весняне
Природу пестить, нагріває;
В живії душі — все живе —
Любові й волї набірає;

Під впливом сьвіта і тепла
Нема нї хлопа, анї пана,
І мисль-цариця всїм одна —
На сьвітї всїх людей зрівняла.

Хоч би приснилося менї
Буцїм зійшла вже н а ш а зоря,

Буцїм горять уже огнї
Братерства, істини і волї;

І я в тому бажаннім снї
Вертаю лїта молодії
І легко стало жить менї...
Нї, нї!... й на те мала надія!...

1887. *Перебендя.*

ДРІМУЧІЙ БРАТІЇ!

Були колись в тебе, Руси,
Сини дужі, великани,
Було мужне Запорожжя,
Сїч і славнії гетьмани.

Були й інші борцї славні.
За народну волю-долю
Життє клали, кровцю лили
І в тяжку ішли неволю.

Боролися й виборолп
В своїй хатї вільне слово,
Хоч по смерті Маркіяна —
На могилї Тарасовій.

*

Нинї, Руси-Україно,
Дїти твої сплять-дрімають,
Маркіянів дух — Тарасів
Вже їх більше не проймає!

Лягли любо відпочати
По гіренькім батьків трудї!
А ти, нене Україно,
Не журись — якось то буде!...

Чужі зорють тай обсїють.
Твою вбогу чорну ниву

Й чужі вийдуть і загорнуть
С поля твого буйне жниво?!...

* *
*

З могил голос батьків кличе:
„Гей-же, дїти, час вам встати,
Брехнї тернєм вкриту ниву
Зерном правди засївати!

Час зближитись до народу,
Що у тьми ярмі дрімає!
Час піднести вам забуті
Права предків і звичаї!“...

То-ж в імя сії ідеї
Сьміло браття, до борби!
З нами нарід! З нами правда!
А за нами щастя дни!..

Скалат 17. X. 1889. ...*ий*

ОГЛЯД ПОЛЇТИЧНИЙ.

(Зачіпка між Мароком а Іспанїєю. — Справа національного стягу в Угорщинї. — Непокоячі вісті з Австрії. — Вибори у Франції і Сербії. — Приїзд королевої Наталїї в Білгород. — Царь в Берлїнї. — Подорож нїмецького імператора до Італїї, Греції і Царгороду. — Вісті с Крити. — Промова Криспія. — Сесії соймів краєвих).

В південно-західнім закутку Европи, де досї зовсїм не було чутно воєнних покликів, незначна зачіпка мало що не заколотила европейського мира. Нещодавно на Середземному морі, недалеко острова Альґуґеміса напали мароканські розбишаки морські іспанське судно і захопили в полон всю залогу корабельну. Подібна доля постигла опісьля інше іспанське судно, викинене бурею на берег мароканський. Очевидно, що обидві подїї не мають самі про себе великого значїння, позаяк такі напади морських розбишак лучаються ще доволї часто на мароканських побережжях і можуть бути

зовсїм припадкові, без усякого ворогования з Іспанїєю. Однак преса іспанська, затревожена нїмецькими інтриґантами в Мароко, надала сїм дрібним подїям далекосяглого значіння. Іспанський уряд виступив в сїй справі вельми енерґічно і зажадав від мароканського султана, що би визволив полонених корабельників, винагородив усї втрати, заподїяні Іспанцям, і що би іспанськїй флязї дане було ублаготвореннє салютом з одної з мароканських твердинь, а розбишак морських строго покарано. Султан відповів, що перше судно захоплено с підзору, чи не навючене воно контрабандою воєнною, і обіцяв цїлу справу основно розсьлїдити. Тимчасом, поки справу розсьлїджувано, Мароканцї побережні поважилися стріляти в іспанську канонєрку, котра рівно-ж відповіла вистрілами і збурила кілька осель. Таким робом заострилися відносини проміж Іспанїєю і Мароком, а уряд іспанський вислав ескадру с 4-х кораблїв в Танжер і став готовитися до воєнної експедиції. В Іспанїї проявився воєнний дух, а Мароканє також сильно зворушені проти Іспанцїв. С Танжера наспіла була вість, що дервіши голосять сьвяту війну, і вимагають від султана, що би зажадав від Іспанїї звороту воєнної контрибуції, заплаченої Мароканами пісьля невдалої війни 1859 р. Таким способом іспанськомароканське питаннє, поставлене на точку образи іспанської фляґи, мало довести до поважних наслїдків, позаяк за тим усїм мабуть укривався „чесний маклєр". Одначе справа скінчилася щасливо. Султан вдоволив жадання іспанські, а ескадра іспанська вислана в Танжер замісць ворогования привітала приїхавшого там султана. Полонених Іспанцїв визволено, а мішана іспансько-мароканська комісія має розсьлїдити втрати іспанські.

Питаннє про фляґу викликало також великий заколот в Угорщинї. Пісьля скінчених маневрів військових в Угорщинї роздано полкам гонведів нові стяги чорно-жовті, а в багатёх місцях подерто і потоптано сї знамена. Цїсарь особисто строго докоряв Мадярам за зневагу державного стяга, одначе вся мадярська преса протестувала горячо проти заміни угорського національного знамени чорно-жовтим державним. Суспільність мадярська так зворушена сею справою проти уряду, що можна сподїватися горячих дебат в пештенськім соймі, котрий має зібратися 10 жовтня. В загалї сесії всїх соймів заповідаються вельми бурливо. Так н. пр. інтерпеляція в справі резвязання товариства „Čtenařsky spolek" викликала горячі переговірки, а намісник ґр. Тун стояв за своїм попередником, котрий довів до розвязання. Справа ся поки що не полагоджена находиться в мінїстерстві.

В Дальмації, в містї Марарску, мали відкрити памятник сербському поетові Качичу, одначе уряд не позволив умістити на памятнику гербу Триєдиного королївства і вимагав, що би замісць того уміщено австрийського орла. Комітет постановив отже не відкривати памятника а дожидати слушного часу. Ся подїя ще більше зворушила аґітацію за прилученнєм Дальмації до країв угорських і за признаннєм Триєдиного королївства.

У Віднї уряд розвязав нїмецький національний клюб, а в мо-

тивах виказано просто, що в сїм клюбі проявлялися зрадливі змагання і ідеї. Князь Лїхтенштайн зложив провід клерикальної партії центра в віденській радї державній, а сей несподїваний факт поясняють тим, що князь невдоволений тим, що ґр. Тафе переспрявляє з Старочехами і ясно вимовив, що чеські вибори вплинуть і на раду державну.

Вислїдок парляментських виборів у Франції такий, що в новій палатї засяде 362 републиканцїв і 205 ревізіонїстів, між тими 47 булянжистів. Таким побитом нова палата буде так само ріжнобарвна, і не матиме спромэжности зложити сильну більшість, як давнїйше. Нових депутатів увійшло тепер 282, і тому ще годї тепер сказати, як зложаться партії в парляментї. Тепер ведуться пересправи проміж партіями і звіщають, що роялїсти заходяться зроботи спілку з умірковавими лїбералами. Вибір Булянже уневажнено, а хоча він матиме тепер в парляментї більше сторонників, як в давній палатї, одначе він заняв становище вижидаюче і виїхав уже з Лондона на острів Джерсі.

Вибори до скупштини сербської відбулися супокійно, а радикали віднесли сьвітлїйшу побіду, як можна було сподїватися. Вийшло з вибору радікалів 102, лїбералів 15, а нї оден репрезентант так званої поступової партії, котра з Гарашанином на чолї стояла за Миляном. Скупштина зібралася 1-го жовтня.

Рістіч, відчиняючи скупштину, заявив, що вона має завести лад у фінансах, назвав абдикацію Міляна дїлом патріотичним, одначе не натякнув анї словом про суперечку Міляна з Наталією, котра тимчасом приїхала в Білгород і живе в приватнім домі. Нарід привітав королеву з ентузіязмом, але реґентія офіціяльно іґнорувала її і не допускала анї її до палати, анї до неї молодого короля. Мілян безнастанно непокоїв реґентів депешами, погрожуючи, що зараз приїде і забере з собою сина, скоро лише пустять Наталїю в Білгород, одначе не сповнив своєї грізьби. Найприкрійшу ролю в сїй траґи-комедії мав молодий король. Він справдї не знав, що тут почати поміж вітцем, що не позволяє ёму бачитися з матірю, — котра проживає біля сина, а не має спроможности ёго бачити, реґентами — звязаними якоюсь тайною умовою з Міляном, і мінїстерством, прихильним Наталїї, але не бажаючим доводити справи до крайности. Становище Наталїї в Білгородї також незавидне, позаяк мінїстри офіціяльно її не привітали, а відвідують її нишком. Митрополїта Михайло відограв також двозначну ролю, бо, привітавши королеву вельми сердечно, заказав пустити її в собор, що би відслужити молебень. На рішуче домагання реґентії королева бачила вже сина, а Мілян мусив на се згодитися. Між реґентією а королевою ведуться дальше переговори, одначе королева не згоджується на умови, подавані Міляном. Він рад би збавити королеву прав материнських і горожанських, а реґентія не вважає себе компетентною рішати суперечки між батьком і матїрю і стоїть на основі конституції, котра віддає виховання молодого короля в руки вітцївські. Скупштина мусить промовити останнє слово і може найде вихід з сего трудного пи-

тання, бо більшість її творять радікали с Пашичем на чолї, котрий рішучо виперається приписуваного мадярськими часописями заміру, наче б то радикали бажали звалити династію Обреновичів і прилюдно заявляє, що з наступленнєм короля Олександра і поворотом Наталії ся династія знов стала милою сербському народові.

Нещо давно рознеслися були вісті, наче б то Порта думала признати князя Фердинанда незалежним володарем, хоч урядово сї вісті заперечують. Віденські урядові часописї знов впевняють, що Туреччина справдї має звернутися з нотою до всїх европейських держав в сїй справі, а прихильники софійського уряду навіть відгрожуються, що Болгарія відорветься від Туреччини, наколи ся остання не візьме інїціятиви в справі признання незалежности князя Фердинанда. Тимчасом князь Фердинанд ненадїйно виїхав у Відень, а пробувши там кілька днів, у Монахію в Баварії разом з своєю матїрю. Про сю поїздку князя ходять всїлякі поговори: одні впевняють, що князь Фердинанд поїхав, що би заручитися с принцесою орлеанською, інші знов, що він вертаючи з Монахії, має бачитися с цїсарем австрийським і поладити справу оголошення Болгарії незалежною державою. В Софії також не знають певної причини несподїваного виїзду князя, а сподїваються, що князь верне перед відчиненнєм народного „собранія“, що має відбутися 23. жовтня. Тимчасом після конституції єсть ёго намісником в Болгарії Стамбулов, котрий після анґлїйського „Times“ був у суперечцї с князем задля неудалої болгарської позички.

Заповіджений давно і все відрочуваний приїзд царя до Берлїна на останку відбувся. Дня 10-го жовтня прибув царь у Кіль, а з відтіля ніччю виїхав того-ж дня на зустріч цареві нїмецький імператор в Кіль, де оглядав приїхавшу з моря анґлїйську ескадру. Прибув також с привітом і кн. Бісмарк, хоча тілько писали, що він нездужає. В свиті царській находяться ґенерали Вердер і Кальтенборн і полковники Вільом, Раухгаупт і Розен. Візита царська тревала два днї, а в тім часї відбувався звичайний перегляд війська.

Побут царя в Берлїнї мав характер більше родинний і мабуть не матиме ніякого впливу на справи полїтичні. Се засьвідчила незвичайна рівнодушність нїмецької преси, з якою вона віднеслася до сеї подорожі, давнїйше так вижиданої. Тільки офіціяльні ґазети відозвались, хоча вельми коротенько, про щирі і приязні відносини проміж обома монархами. Кн. Бісмарк вправдї покористувався сею нагодою, що би на авдієнції с царем доторкнути також питання полїтичного, одначе репортери ґазетні впевняють, що Бісмарк вийшовши від царя не промовив тепер по московськи: „очень харашо!“, як се вчинив після авдієнції 1887 р, хоча царь приняв ёго і розмовляв з ним вельми ласкаво. Царський побут навіть не зазначився великими парадами, які звичайно при такій нагодї бувають.

Тепер виїхала цїсарська пара нїмецька в супроводї ґр. Герберта Бісмарка до Італії, з відтам поїде в Атини, а на день 2 па-

долиста назначена подорож імператора нїмецького в Царгород, де ще не була нї одна с коронованих голов европейських. Султан не вислав ще офіціяльних запросин до Берлїна, тілько оден з мушурів зустріне імператора на Архипеляґу, що би впевнитися про єго бажання, а коли імператор заявить свою волю відвідати султана, тодї будуть вислані офіціяльні запросини.

В останнїх часах були також вісті з Берлїна, що імператор нїмецький не поїде в Царгород, позаяк Бісмарк впевнився, що султан не приступить до потрійного союза. Нещо давно знов сам Бісмарк потвердив прилюдно, що Анґлїя стоїть за потрійним союзом середнёевропейських держав перед головою промислового з'їзду в Гамбурґу. „Заграничні справи, сказав він, тепер так мирно уладилися, що можна зовсїм спокійно працювати без найменшої тревоги. Анґлїя ще недавно вагалася поміж ролею роз'юшеного бика і ситого вола, що спокійно пережуває свою їжу: тепер вона зробила вибір і я могу вас впевнити, що мир обеспечений". Такий мирний вітер віє і в нїмецькій пресї урядовій, котра впевняє, що уряд не вимагатиме від райхстаґу нових кредитів на військові потреби. У внутрішнїй полїтицї можна добачати також яку-таку пільгу, хоч і продовжено малий стан облоги в Альтонї, Берлїнї і Франкфуртї до вересня 1890 р. Навіть на французькій границї не виконують так строго драконських постанов паспортових; навіть на мінїстра фінансів мають покликати Мікеля з національно-лїбералів. А все-ж таки не можна думати, наче б кн. Бісмарк мав стати лїбералом, бо мабуть приладжує він проект нового закона проти так званої соціялїстичної аґітації, що би утворити несхитну підвалину для тих репресалїй, які досї мають тимчасовий характер.

Задумана подорож нїмецького імператора в Царгород занепокоїла Грецію, котра добачає в сїм доказ, що Нїмеччина стоїть в критській справі по сторонї Туреччини. Грецький аґент в Канеї бачився з Шакиром-башею і протестував проти жорстокости Турків, хоча се не доведе до нїчого. Після анґлїйських часописей положеннє християн на Критї вельми прикре, всї права християн нарушають там при всякій нагодї, вязницї наповнені християнами, котрих мучать сьлїдствами, майно християн грабують і просьлїдованнє дійшло до того, що одиноким виходом для християн хиба втеки в гори критські. Справедливо отже каже „Daily News", що, коли Шакир-баша так розуміє втихомиреннє повстання критського, то Европа повинна поставити питаннє про автономію Крити під ґарантією европейських західних держав.

Останнїми днями наспіли с Крити вельми тревожливі вісті. Шакир-баша не тілько не вспів завести мир на Критї, але й єму самому грозить велика небеспечність: з одного боку християне, доведені жорстокостю Турків до роспуки, відбиваються в гірських просмиках від турецьких війск, а з другого боку війска турецькі повстають проти Шакира-баши. В Канеї збунтувався оден полк і не хотїв направляти доріг, а за єго приводом зворушилися три інші полки на Критї. Шакир-баша хотїв приборкати бунтівників,

одначе се ёму не повелося і він мусїв утїкати. Ёго становище тим труднїйше, що він боїться кликати на помогу інші полки, що б і вони не злучилися з бунтівниками.

В Палєрмо за обідом виголосив Криспі, котрого популярність атентатом на ёго життє троха піднеслася, полїтичну промову. Він чванився успїхом своєї полїтики і доказував, що вона не є сервілїстична супроти одних і не визиваюча супроти других держав, як кажуть ёго вороги. Імператор Вільгельм II був у Римі не як володарь, а як приятель. За фінансову і економічну крізу в краю не може він одвічати, але ёго полїтика обеспечує мир в Европі і Італїї. Европейська преса всїляко коментує сю промову колишнёго сподвижника Ґарібальдія а теперішнёго сподвижника Бісмаркового. Французькі ґазети називають сю промову сьмішною містифікацією, незалежні часописі італїянські вважають її лихою полємікою, а тілько урядові італїянські і нїмецькі та прихильна ёму „Times“ величають патріотизм Кріспія.

Дня 10. жовтня скликано краєві сойми австрийські опріч істрийського і дальматинського. В празькім соймі явилися молодо-Чехи в сьвітлих костюмах а проводирь їх Ґреґр подав внесенє, що би вислати до цїсаря адресу про коронацію короною Вячеслава і признаннє автономії Чехам. Чеські Нїмцї постановили заховати абстиненцію і противитися коронації цїсаря в Празї. В Угорщинї опозиція вельми завзято нападає на Тису і ёго торжественну промову у Великому Варадинї про підготовлювані лїберальні реформи. Ґр. Апонїй заявив на мітинґу своїх виборцїв, що Угорщина не бажає нїяких реформ від Тиси, котрий здеморалїзував адмінїстрацію а вимагає ёго уступлення. І справдї були поговори, що Тиса має уступити, а на своє місце рає цїсареві поставити мінїстром ґр. Осипа Зічі.

В галицькім соймі вельми оживлені і дражливі ведуться дебати при верифікації виборів посольских, іменно-же с тих повітів, де руські кандидати поупадали. Кому залежить на повній свободї виборів, сей легко зрозуміє, задля чого справа ся така дражлива. Одначе більшість соймова певна своєї переваги, хоч і покраснїє, слухаючи тих нераз різких і нечуваних по інших краях надуживань, потверджує вибір і переходить над виводами руських послів до порядку дневного. А все-ж таки підношеннє таких надуживань має велику вагу, бо тілько тим способом виходять вони на яву, позаяк наша прокураторія всякі статтї, у котрих були сї надуживання піднесені, вельми бережливо собі задержувала. Посол др. Окунєвський змалював вельми яскраву картину тих надуживань, які дїялися в Косівщинї, що би перeперти кардидатуру мінїстра Залєського, і констатував, що такої пресії, яка була в руських округах виборових, не замічено де інде. Посол Мерунович не вмів на се нїчого іншого сказати, як що надуживання дїються обопільно, на що відповів п. Романчук: „С тою ріжницею, що ми даємо вам докази, а ви нам нї!“ Сей-же посол сконстатував також, що при виборі Торосєвича в однїй громадї в Рогатинщинї правибори касовано тричі, бо виборцї не хотїли голосувати на польского

кандидата. Навіть комісарь урядовий мусїв на заміти Д-ра Окуневського приобіцяти, що буде переведене досьлїджуваннє, хоч на результат того не можна покладатися. Як соймова більшість поступає з верифікацією виборів, показує найкраще справа ґр Антона Водзїцкого, проти котрого вибору увійшов протест до сойму. Посли Романович і Антоневич вимагали, що би верифікацію того вибору відрочити доси, покіль не буде розсьлїджений протест, одначе внесеннє се відкинено і затверджено вибір без огляду на протест. Задля того N. fr. Presse справедливо вимагає, що би замісць дотеперішнёго способу верифікації більшостю голосів соймових послів був заведений окрімний трибунал судовий безсторонний. „Явність дебат соймових, каже N. fr. Presse, позволяє нам наче скрізь в узьку скалубину заглянути в тайни галицьких виборів, але й с тих дрібниць можна вже дорозумітися, з відкіль походить ся суперечність проміж числом руських послів в соймі, а числом руської людности в Галичині, яке виказує статистика. Як стоїть справа так окричаної рівноправности в Галичинї, се засьвідчають попереднї дебати в галицькім соймі. Деякі Поляки навіть заперечують істнованнє Русинів, а Русини чули б ся щасливими, як би сёгодня мали лише в приближенню таку рівноправність в школї і урядї, яке нїби то покривджені Чехи в Чехії і Моравії мали за міністерства Ґіскри і Аверсперґа. Одначе мінїстерству ґр. Тафе анї не снится про те, що би видати роспорядженнє що до мови урядової, а охорону властей урядових, якої дізнають Русини, схарактеризував пос. Романчук в львівськім соймі таким способом, що намістник ґр. Баденї вправдї заповів, що закаже підвласним ёму урядникам мішатися до акції виборчої, але держався мабуть приповідки: ріж курку так, що б багато не кричала“.

СУЧАСНА ХРОНЇКА.

(Дальші резолюції ухвалені на загальних зборах „Просьвіти“ в Станиславі. Новий виділ „Просьвіти“ і нова проґрама. Процес Вислоуха і товаришів. Арештовання в Київі. Справа арештовання Русинів у Львові. Проф. Драгоманов. Перенесеннє проф. Грушкевича).

На загальних зборах „Просьвіти“ ухвалено дальше ще ось які резолюції *):

II. Як мають бути устроєні читальнї, щоби члени до них радо горнулися, щоби видимий був ще більший хосен з читалень як до тепер, і щоби ті, що вже позакладані, не упадали, як то декуди буває?

1. Поручаєтся членам читалень, вибирати до виділу таких членів с поміж себе, про котрих певно знаєтся що вони щиро будуть трудитися, і зовсїм на те не зважати, чи хто тим образиться.

*) див. вип. XII. 1889.

2. Поручається видїлам читалень старатися, що би бодай раз кождого місяця були відчити і виклади в читальнї, а коли зайде щось такого, що всїх дуже обходить, н. пр. разом великий попит за яким збіжем або іншим добутком ґосподарським, нові гроші, нові міри і ваги і уряди до надзору, нові машини і орудина ґосподарська, нове насїннє де купувати, що би зараз о тім була наука в читальни; коли прийде звістка, що виданий новий закон дотикає членів, що є новий винахід, н. пр. сьвітити електрикою, говорити телефоном і т. д. що би і о тім була зараз наука в читальни; також має відбутися в читальни нарада, коли надходить якесь лихо: пошесть на людей, звірят або ростини, дорожня, посуха, миши, шкода від диких звірів; ту треба прочитати, що о тім в книжках і ґазетах руських вже написано, і листом запитати о раду досьвідних людей.

3. Поручається членам читалень, старатися всїми способами, що би читальня мала свою хату.

4. Поручається членам читалень, вишукувати і вивідуватись про всї памятки народні в їх селї або містї.

5. Поручається видїлам читалень обходити в читальнях або бодай „спомянути не злим тихим словом“ великі подїї народні: знесеннє панщини і память цїсаря Фердинанда Добротливого, хрещеннє Руси, память князя Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, Ярослава Осьмомисла, Данила, Юрія I., Петра Конашевича Сагайдачного, Богдана Хмельницкого, Петра Могили Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича, Юрія Федьковича, Василя Продана, Стефана Качали, день смерти цїсаря Йосифа II., день уродин цїсаря Франц Йосифа I., і т. п.

6. Членам читалень старатися б, що би був хор в їх читальни, що би члени училися сьпіву церковного і що би вміли висьпівати всякі патріотичні пісні, що поукладали великі писателї, або і сам нарід.

7. Поручається членам читалень, утримувати в читальнях побіч портрету цїсаря також образи великих патріотів руських, та людей, що для добра Руси щиро потрудилися.

8. Взивається всїх Вп. патріотів, приступати до отворення читальнї аж тодї, коли будучі члени добре до того приготовлені і самі о то просять.

9. Проситься Впр. сьвященьство, учителїв і дяків займатися і дальше щиро читальнями, як до тепер.

10. Поручається видїлам читалень, переховувати і по роцї оправляти всї ґазети, які має читальня.

III. Чи потрібні зсипи збіжа шпіхлїрів по селах і як приступати до заложення зсипу збіжа?

1. Поручається патріотам руським закладати зсип збіжа доконче в кождій громадї, що би нарід мав в кождій потребі поміч в своїх руках; великі або далеко роскинені громади, повинні мати два або три зсипи збіжа.

2. Поручається закладати зсипи збіжа так само, як позакладані Народні торговлї, на основі законів о товариствах заробкових, яко самостійні товариста на удїлах.

3. Поручаеться читати при обрядах над заложеннєм зсипу збіжа книжку пок. Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може?“ (видало тов. „Просьвіта“) і статут, що продає редакція „Буковини“ в Чернівцях.

4. Поручаеьтся удаватися перед отвореннєм зсипу збіжа до тих громад, де вже зсип збіжа заложений і добре стоїть, і там розвідатися, як зсипом збіжа орудують; такі зсипи збіжа є вже: в Карлові пов. сьнятинського, в Гаврилівці пов. надвірняньского, в Бортниках пов. товмацького, в Божикові пов. підгаецького, в Нисмичах, Угринові, Жужели, Скоморохах і в Тартакові пов. сокальского, в Новоcїлках кардинальских пов. равського, і багато других.

5. Поручаеться товариствам, що завязуються для удержання зсипу збіжа, отворити також крамницю.

IV. Чи принесли хосен каси позичкові і щадничі, чи треба їх дальше закладати і на який лад?

1. Каси щадничі і позичкові, позакладані руськими патріотами, стали великою підмогою для піднесення ґосподарства, ремесла і купецьтва межи Русинами, і поручають громадам сїльским, міським і шляхотським закладати у себе каси позичкову і щадничу.

2. Поручаеться закладати таку касу яко спілку на удїлах на основі законів о товариствах заробкових, і то яко спілку з ограниченою подвійною порукою.

3. Каси такі можна також закладати на підставі статутів тов. „Власна поміч“, виданих тов. „Руска Бесїда“ в Чернівцях або на лад каси в Закомарю пов. золочівського, де каса називається „Закомарська Правда“, заложена о. Данилом Танячкевичем. Статути затверджує краєве правительство.

4. Поручаеться патріотам руським при закладанню кас засягати ради в тих громадах, де каси давно позакладані, як в Карлові пов. снятинського, заходом пок. о. Андрея Воєвудки, в Чесниках пов. рогатинського, в Божикові пов. підгаецького, в Острові і Скоморохах пов. сокальского, в Куликові, в Раранчу, Топорівцях і др.

5. Поручаеться товариствам, завязаним для удержування каси позичкової і щадничої, отворяти крамницю з мішаними товарами.

Новий виділ „Просьвіти“ уконституовався вибравши заступником голови проф. О. Барвінського, касієром проф. Іляріона Огоновського, секретарем Р. Заклинського, а економом К. Панківського. Маємо надію, що сей видїл візьметься перевести в життє ухвалені резолюції і нову проґраму видавництва книжечок.

Дня 25. вересня роспочався, а 2. жовтня скінчився у Львові процес о тайне товариство соціялїстичне, котре мало істнувати у Львові, Дублянах, Кракові і Варшаві, проти Болеслава Вислоуха, родом з Росії, приналежного до Львова, рим. кат., співвластителя „Kurjer-a Lwowsk-ого“ і лїтерата; Олександра Клїмашевського, родом з Росії, рим. кат., студента львівської політехнїки; Станислава Козлов-

ського, родом зі Львова, гр. кат., студента львівської політехніки; Івана Гомолицького, родом з Россії, рим. кат., студента виділу фільософічного в Кракові; Вільгельма Єльского, Маркила Вильчевського, Здислава Янушевського, родом з Росії, рим. кат., учеників школи рільничої в Дублянах і Казимира Ґуржицького, родом з Станимира, рим. кат., академіка, аплїканта при видїлї краєвім. Ґуржицький утїк, і за ним розіслано гончі листи.

Підсудних обжаловував львівський прокуратор п. Ґіртлєр ось як:

Від р. 1887 не видко в тутешнїх архівах судових головнїйших проявів ідеї соціяльної. Аж на весну р 1889. показались перші її сьлїди в скликанню академічного віча у Львові. Цїлий спосіб уряджения того віча, особи інїціяторів того-ж, предмети нарад а на останку зміст ухвал показують дуже наглядно напрям побудження молодежи до живійшої участі в руху соціяльнім.

Доказом на то може бути заявленнє львівської „Академічної Читальнї", котра проти віча виступила з острими докорами, називаючи ёго „соціялїстичним" — а також овація, яку урядили прихильники віча редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого", против котрого виступають інчі польскі часописі, яко часописі напряму соціялїстичного; на останку тенденції Б. Вислоуха, яко бувшого редактора „Przegląd-у Społeczn-ого". Звернувши увагу на Вислоуха, котрий рух молодежи що найменче піддержував, арештовано ёго і знайдено у ёго лист з Варшави від якогось Михайла, з допискою, що би залучений лист віддав п. Клїм... Догадуючись, що тим Клїм. не єсть хто другий тільки п. Клїмашевський, зроблено у нёго ревізію, а з поміж численних листів замітний оден з Варшави „До заряду ґруп львівської і дублянської", в котрім автор пише про обдуманнє радикальної реформи ґруп галицьких, пропонує їх з'їзд, котрий би тілько тоді приніс добрі користі, наколи б реформи, що мали на тім з'їздї трактуватись, вже наперед були добре обдумані і брали під розвагу загальне значіннє звязку, яко цїлости.

У Клїмашевського знайдено також ріжні рецеписи, шматки листу Гомолицького і нотатку з ріжними цифрами і виразами, що мали означати складки грошеві змовників і дати від 27. цьвітня, вказуючі на місця зборів у Козловського і Ґуржицького.

У Гомолицького, Ґуржицького, Єльского, Вільчевського і Янушевського не знайдено жадних кореспонденцій.

У Козловського знайдено протоколи з засїдання, де раджено над якимсь статутом.

Акт обжаловання вказує дальше, що вправдї сьлїдство не могло викрити всїх членів галицького товариства соціялїстичного, але можна додумуватися, що була звязь з Варшавою і вже відбувалися наради над зміною статутів товариств.

За оскарженнєм Б. Вислоуха промовляє і то, що кореспондував з Лимановським і т. п. соціялїстами.

Обжалованих боронили: д-р Єкелєс Козловського, д-р Лїлїєн Вислоуха, д-р Острожиньский Клїмашевського і д-р Лїсевич інших обжалованих.

Роспочалося переслуханнє Клїмашевського. Обжалований пе-

речить, мов би він належав до товариства соціялїстичного і заявив, що не має соціялїстичних пересьвідчень. До Вислоуха мав лист рекомендацийний з Варшави і пізнав ёго у Львові. С Козловським познакомився на полїтехнїці.

Назв осіб з Росії не подає, а лиш заявляє, що оден ёго знакомий у Варшаві казав ёму, що післав статути товариства науково-суспільного для Галичини Козловському. Козловський однак уважав ті статути для Галичини невідповідними і заявив, що має інший проєкт товариства наукового, до котрого могли би належати і старші. У ёго відбулося кілька засїдань, а на одно з них запросив Козловського, Вильчевського, Єльского і Янушевського з Дублян. На однім з засїдань проводив Клїмашевський і писав собі замітки, що би можна відтак відповісти. Лист з Варшави про ґрупи, с підписом „Centralizacya“, єсть для ёго незрозумілий. Обжалований заперечує, що „centralizacya“ єсть якимсь товариством; се осередки як Львів, Краків і Чернівцї. Обжалований пояснив дальше, що назва „товариш“ мала означати степень менше-, а „брат“ більше-осьвіченних членів товариства. Згаданого в актї обжалсвання „Михайла“ пізнав у Вислоуха. „Михайло“ привіз ёму лист від ёго своячки а на другий день від'їхав.

Председатель трибуналу вказує на статут „Лїґи польскої“, реґулямін і відозву „Комітету париського“, знайдені у Вислоуха, де єсть також мова про „централїзацію“ і „ґрупи“ і що ті товариства мають подібну орґанізацію. Обжалований не вмів сёго пояснити.

Тут треба примітити, що прокураторія відступила від обжаловання проти Б. Вислоуха що до „Лїґи польскої“, в котру то справу був втаємничений і Генрик Ревакович, редактор „Kurjera Lw.“. „Лїґа польска“ мала метою відбудувати Польщу.

Клїмашевський переписувався з Гомолицьким. Листь Гомолицького, с котрого шматки знайдено при ревізії, був непотрібний Клїмашевському, для того він кинув ёго в печ. В тім листї була проєктована спільна подорож на виставу до Парижа людей з Варшави, Кракова і Львова.

Обжалований пояснював також, що студенти з Дублян були лише припадком на їх засїданню; обжаловані не думали поступати спільно з Русинами задля того, що руські соціялїсти поступали окрімно.

Другий с черги станув перед судом Станислав Козловський. Він також заперечив, мов би належав до яких тайних товариств; яко студент, належав до всїх явних студентських товариств. У всяких зборах студентів брав він живу участь. Він сам, Будзиновський і Каспарек скликали в мартї сёго року віче студентів львівських, що б вислухати спільних гадок та обговорити справи, дотикаючі студентів. Се віче студентів не мало нї крихти соціялїстичної цїхи, як се думає і впевняє прокуратор; було воно поступовим, вказувало реальну роботу студентам, тому й ёго постанови могли вразити публїку, що не привикла чути про більше позитивну роботу студентську. Найважнїйшою постановою сего віча було, що б завязати товариство наукове с ширшим кругом дїяльності, се значить, що до ёго могли належати крім студентів ще й інчі люде учені. Потребу такого товариства викликала сама поліція, котрій не сподобалось, що на наукові відчити

в кружках товариств студентських являлись і посторонні люде, та й тому поліція казала собі до цензури предкладати зміст відчитів, а на самі-ж відчити не пускати чужих людей під загрогою розвязання товариства. Сей наказ поліцейський затвердило намісництво, а студентам, що бажали вільности слова і висказання гадок, не лишилось нїчо інчого, як завязувати товариство с ширшим кругом діяльности. Чи намісництво було б на се згодилося, можна сумнїватися; але що до екзекутивного комітету сеї постанови віча, вибрано Козловського і Клїмашевського та й ще кількох інчих; тому забрався Козловський до роботи і укладав статут. До наради над тим статутом запросив він кількох студентів дублянської школи — от і готові сходини. Се законом не заборонено в Австрії і навіть урядового поліцейского чиновника не потреба до таких нарад. (Оден примірник такого статута найшли при другій ревізії, і він вже був готовий остемплёваний, що би подати до намісництва).

А що до проєкту статутів якогось товариства, надісланого з Варшави, то про се дає Козловський таке поясненнє: Зачував він, що в Конґресівцї є товариства наукові, що гарно розвиваються і приносять реальні користі і видання всілякого наукового змісту.

Написав він про такий статут до одного знакомого (імени не хоче казати) і сей прислав ёму. Довго сей варшавський проєкт лежав у забутті (від осені минувшого року) і аж коли появився сей лист с підписом „Centralizacya", де згадується про проєкти статутів, так він пригадав собі про сей статут і до наради над ним сходився с Клїмашевським і Ґуржицьким. Після нарад виходило, найбільше з ёго інїціятиви, що до такого товариства можуть належати лише люде с позитивними гадками а до головного заряду могли б належати вже лише такі, що признаються до теорії коллєктивізму Маркса. Всї члени того товариства мали зватися „товаришами" а члени виділу „братами". Над таким товариством були лише дві наради.

З людьми, до котрих він відносився по статути до Варшави, пізнавався при нагодї у Львові, бо вони бували у Львові, заходили до ёго, мабуть знали ёго с того, що підписував студентську збірку „Товариш". „Товариша" не можна звати письмом соціялїстичним, бо на зміст ёго складались чисто наукові речи і справи студентські. Про себе сказав Козловський, що єсть сторонником соціяльної демократії але леґальної, а с таким напрямом і обсягом дїяльности, як се заявили збори робітників в Гейнфельдї.

Третій обжалований Іван Гомолицький заявляє, що до Кракова перенїсся з унїверсітету варшавського задля справи Апухтіна. В життю публичнім не брав він участі, хиба що був секретарем товариства імени Крашевського для підпомоги Польок студенток. Що би се товариство призбирало більше фондів і членів, переписувався с Клїмашевським і ёго зробив головним відпоручником у Львові задля збирання грошей. С того то і часті переписки с Клїмашевським. Про нїякі тайні товариства або їх філію у Кракові не знає. Побічна одна справа була порушена в ёго листах, а то така, чи не удалось би зібрати студентів варшавських спільно з львівськими до проїздки на виставу у Парижі, але річні екзамини припадають у інчу пору в галицьких школах а в варшавських, тому не можна було довести сего наміру до кінця.

С тим, згадуваним часто „Михайлом“ з Варшави, що то мов spiritus movens виступає в цїлім актї обжаловання, пізнався при нагодї на проїздцї у Закопанім, бачив ёго відтак у Кракові, але нї правдивого ёго імени не знає і не мав з ним нїяких близших зносин.

Всї три студенти дублянської школи, Вільчевський, Янушевський і Єльський згідно признають, що радили, покликані Козловським, над статутом товариства наукового; про нїякі інчі товариства не знають. В Дублянах не ширили вони нїякого соціялїзму між людом сільским; радше старалися пізнати ёго потреби і тому належали до явного законного товариства „Oświat-и ludow-oї“. С Клїмашевським зналися, бо-ж вони земляки, їздять що року на ферії домів, тому знаються з варшавськими студентами, але що би мали з ними яку звязь в тайних товариствах, про се і мови бути не може.

Найважнїйший, після гадки прокуратора, обжалований, що мав кермувати молодежею у всїх змаганнях агїтаційно-соціялїстичних, Б. Вислоух зізнає так:

Скінчив в Росії інститут політехнїчний, опісля сидїв через 3 роки у вязницї в Петербурзї, обжалований о намір відбудовання Польщі. В р. 1885 прибув до Львова, одержав австрийське підданство і почав брати участь в життю публичнім. Тут приступив до основателїв „Drukarni Polsko-ї видавав $1^1/_2$ року „Przegląd Społeczny“, місячник з більше позитивною тенденцією, відтак прилучився до основателїв „Kurjera Lwowsko-го“, а сего року почав видавати часопись для селян „Przyjaciel ludu“.

Вислоух висказав, що сей лист с підписом „Centralizacya“ не був від Михайла Борковського, редактора „Glosu“ варшавського, і він не передавав ёго Клїмашевському. Мав зносини з деякими людьми з Варшави, але лише в справі якого видавництва. З обжалованими в сїм процесї студентами пізнався при нагодї, не навязував з ними нїяких близших зносин і тим самим не міг пропагувати між ними соціялїзму так, як впевняє прокуратор в актї обжаловання.

По переслуханню всїх обжалованих відчитано деякі листи і письма, котрі могли пояснити погляди обжалованих на справи публичні і соціяльні, відтак рапорт полїції, с порученя котрої відбулися увязнення, протоколи домових ревізий і т. п. При тім відчитано карточку, що писав Клїмашевський у вязницї до свого товариша, живучого у Львові, і передав через ксёндза Стояловського, звісного редактора людових часописей, коли він виходив з вязницї на волю. Кс. Стояловський, бувши в канцелярії суду, випустив її неоглядно на землю.

Прокуратор силкувався у своїх виводах виказати, що росправа подала докази на всї точки, піднесені в актї обжаловання. Чотирох оборонців Козловського, Вислоуха, Клїмашевского і всїх студентів дублянскої школи разом, виказали, що цїлий акт обжаловання опертий на здогадах і фантазії прокуратора. Найменшого факту не виявили обжаловані, мов би мали які зносини з варшавскими соціялїстами; вони не заходилися закладати тайне товариство, а лише товариство оперте на статутах, затверджених верховними властями. Нї в однім параґрафі австрийського закона карного нема визначеної кари за соціялїзм, роз-

сьлїджуваний науково. Кожда-ж книжка економії суспільної трактує соціялїзм яко найважнїйший чинник розвитку людськости. Та й не всї обжаловані знали про намір оснувати таке товариство, що найбільше можна би приміпити до Козловського. Клїмашевского і Ґуржицького; студенти дублянської школи сходилися на паради в справі товариства чисто наукового і не знали про наради над статутами, присланими з Варшави, а Вислоух вже й найменчої участі не брав в тій роботї студентській.

На промову оборонцїв не відповідав прокуратор ані нїякий з обжалованих.

Семого дня розправи оповістив трибинал карний засуд: всїх обжалованих увільнив від закиданої їм провини в актї обжаловання, лише Станислава Козловського засудив на 14 днїв звичайної вязницї, що заходився оснувати тайне товариство соціялїстичне з метою ширити соціялїзм між студентами. А треба додати, що за провину, о яку обжаловував прокуратор Козловського, Вислоуха і Клїмашевського, визначена кара після закона карного що найменше на оден рік. Всїх випустили зараз на волю, також і Козловського за кавцією, а полїція львівська наказала Клїмашевському, Янушевському, Єльскому, Вільчевському і Гомолицькому вибратись за границї Австрії

Про арештовання в Київі подає „Дїло“ з 12-го жовтня от що: „Про бувший у Київї погром можемо подати Вам більше фактів — для того трохи пізно, бо треба було все докладно розсьлїдити і провірити.

Дня 12 (24) серпня дістала була жандармерія у Волочиску донос зі Львова, що нїби то арештовані у Львові київські Русини переправили вже в Росію велику паку книжок. Сей донос того-ж дня в ночі переслано з Волочиска шифрами по телєграфу начальникові жандармерії у Київ. Дня 14 (26) серпня в ранцї о 6-ій годинї почалися ревізії. Перш усего кинулися до Арабажина і Лапи, а потім до Деґена, і забрали їх. Під вечір того-ж дня зроблено ревізії і арештовано Синявського, Добровольского, Зарембу і Солтана. Другого дня знов арештовано Сангайла, Серцевича, Торського, Терновського і Маньковську. З усего було знати, що шукають „транспорта книг“. Але хоч і як пильно шукали, нїяких книжок не найшли, бо й годї було знайти те, чого нема — книжок нїхто не переправляв. При ревізіях позабирано де в кого купи паперів, але в них також нїчого скоромного не було. Певна річ, що за тиждень жандармерія, роздививши папери, була б випустила увязнених с тюрми. Аж ось оден „Ґалїчанїн“ списав київській жандармерії донос, що мов то є федеративне українсько-польске товариство, що має на метї — повідривати від Росії українські землї і вкупі с такими австрийськими зложити „під протекцією Австрії“ самостійну державу. Се товариство нїби то має великі гроші...

Тодї то жандармерія почала сьлїдити сю дурницю, і вже скрізь, у якій будь стрічцї записок почала добачати сьлїди „федеративного товариства“. Одначе нїчого такого нї у кого не було і не могло бути, тому-то жандармерія, продержавши три тижнї в тюрмі, випустила на волю більшість арештованих, полишивши тілько Арабажина, Деґена, Зарембу, Сангайла і Маньковську. Але і проти полишених нїчого не

сьвідчило про якісь небеспечні роботи для Росії. У Арабажина знайдено спис „кружків", до яких він належав і думано, що се може які небеспечні кружки — тимчасом пересьвідчилися, що се кружки невинні: драматичний, лїтературний і т. і. Коли все те жандармерії стало ясно, випущено на волю і Арабажина, і Деґена і решту увязнених. Що би-ж донос про Федеративне товариство розсьлїдити, чи єсть що в тому, чи нї, має виїхати с Київа оден аґент (офіцер жандармерії) — середнёго росту, шатин, виголений, з великими вусами, в низу без двох зубів, франт, з військовою виправкою, добре говорить по нїмецьки"..

З іншого боку були звістки, що київська жандармерія в особі ґенерала Новицького дістала с Петербурга догану за нетактовне і неполїтичне провокованнє справи, котра дражнить Українців. Задля того мав Новицький справдї для дальшої інформації вислати у Львів капітана Фелїцина, що би доказати, що він був прав, слухаючи доносів, одначе годї було сей факт сконстатувати.

Пісьля безустанних ревізій, які у Львові робила судова комісія в справі арештованих пп. Франка, Павлика і інч. (див. вступна стаття) під проводом сов. Маєвського, виїхав сей останній с такою-ж метою на провінцію, одначе вернув с порожними руками. Нещо давно випущено відтак на волю пп. Франка, Павлика, Скородинського і молодшу панну Деґенівну (проти котрої застановлено дальше сьлїдство), а крім того за кавцією визволено Деґена і старшу ёго сестру. Полишено у вязниці тільки пп. Кистяковського і Маршинського.

З увязнених в справі аґрарній Поповецьких людей (див. Суч. Хронїка вип. II.) випустив Золочївській суд на волю 42 людей, а інших ще полишено до укінчення сьлїдства.

Велике невдоволеннє в російських сферах урядових викликало покликаннє б. проф Київского унїверсітету п. Драгоманова, на катедру в болгарськім унїверсітетї в Софії. Corespondence Balcanique пише: „Звіщають нас з Софії, що навіть сї полїтики болгарські, котрі не суть противниками Стамбулова, не похваляють пропозиції, зробленої Драгоманову, добачуючи в нїй провокацію і так вже ображеної Росії. Як звісно, проф. Драгоманова, проживаючого в Швайцарії, вважають проводирем сеї української партії, котрою спільно с Поляками, на случай війни, має покористуватися примирє потрійне яко головним орудєм проти Росії. Перенесеннє точки тяжести з Швайцарії до Софії єсть фактом, на котрий не може рівнодушно глядїти анї Росія, анї сьвіт Балканський. Не потребуємо зовсїм, каже Correspondence, що би кидано нам нову іскру незгоди, що не має нїчого спільного з інтересами балканськими а служить тільки оружжєм в чужих руках для чужої мети. Видавана в Петербурзї „Славянская Кореспонденція" додає з свого боку, що Поляки не підуть разом з Драгомановим.

„Szlachetna denuncyacya", що вже так розгосподарювалася в нашій галицькій суспільности, вибрала собі нещо давно нову жертву в особі загально поважаного і щирого руського патріота, професора коломийської ґімназії п. Теофиля Грушкевича, котрого знечевя перенесено до польскої ґімназії у Львові. „Люде злої волї, пише в сїй справі проф. Грушкевич до „Дїла", менї неприхильні, бажаючі менї

шкодити, де се тільки було можливе і в який небудь спосіб, росповсюжують неправдиві вісти про мою особу, а навіть посуваються дальше, денунціюють до висшихъ властей адміністративних зовсім неправдиві вісті, що би тільки зробити неможливим мій побут в Коломиї. Сі люде донесли на мене, що я мав бути на якихсь вечерницях у п. Білоуса, на котрім мало бути також два Москалї, а іменно конзуль російський з Черновець з своїм секретарем, дальше п. Герасимович, директор „Гуцульскої Спілки", а навіть мав приїхати посол Романчук, теперішнїй голова руського клюбу послів соймових. В сій злобній денунціяції сказано, що підчас сих вечерниць вношено тоаст на успіх російського оружія". Проф. Грушкевич впевняє, що нїколи на таких вечерницях не був, і що консуля російського не знає а бачив єго тілько на деклямацийних вечерницях, устроєних „Академіческим Кружком" 24 вересня на дохід коломийської руської бурси. Посол Романчук зовсїм не був тодї в Коломиї. Перенесеннє проф. Грушкевича викликало в Коломиї і околиції справдешнїй жаль, позаяк місто тратить в нїм вельми поважаного громадянина і професора, а сим перенесеннєм знищено єго матеріяльно. Депутації Русинів, котра була для інформації в сій справі у намістника, заявив той-же, що нїхто більше з Русинів не потерпить по причинї побуту російського конзуля на вечерницях в Коломиї!

ОПОВІЩЕННЯ РЕДАКЦІЇ.

С І. випуском зачинаємо рік 1890 „Правди“ і розсилаємо ёго всім давним препумерантам. Просимо о скорше надсиланнє пренумерати і залеглостей. Хто не бажає пренумерувати дальше, зволить сей виписк звернути. Хто пришле пренумерату на цілий рік параз, дістане яко премію дві гарно виконані картини Верещаґина: Шевченко в домовині і Сластёна Могила Шевченка і Гомерову Одиссею.

На рекомендовану посилку картин треба прислати 20 кр.

Можна ще дістати цілий річник „Правди“ 1889, а позаяк лише кілька комплєтних екземплярів осталося, просимо о скорі замовлення.

Накладом редакції „Правди“ вийшли:

1. **Пропащі,** повість Нечуя, ціна 15 кр. а. в.

2. **Казка про Правду та Кривду** II. Мирного ціна 10 кр.

3. **Княгиня** повість Т Шевченка (переклад Перебендї) ціна 15 кр.

Хто замовляє всї три книжечки, зволить надіслати опріч поданої ціни 5 кр. на почтову пересилку. Позаяк наклад невеликий, просимо поспішити з замовленнями.

1. **Верещагина:** Тарас Шевченко в домевині.

2. **Сластёна:** Могила Т. Шевченка біля Канева в теперішнёму виді. Ціна обох картин 70 кр. с пересилкою.

☞ Випуск II. і III. „Правди“ вийде вкупі в груднї 1889.